

2.6. VAKFİYELER

2.6.1. Vakfiyenin Tanımı

Vakf kelimesi terim olarak Arapçada durdurmak veya alıkoymak manasına gelmektedir.¹ İslâm hukukuna göre *vakf*, hem hayır amaçlı bir tesis kurma işlemini hem de bu amaçla kurulan müesseseyi ifade eder. Vakıf vakfedenin ikrar ve beyanıyla kurulur ve bu beyan *vakfiye* ismi verilen bir belge ile kaydedilir. İslâm Dünyasında vakıf teriminin karşılığı olarak *habs*, *hubus*, *hubs* gibi terimler de kullanılmıştır.²

İslâm diplomatiğinde çok eski bir belge türü olarak vakıf kurma işlemini belgeleyen vakfiyeler, farklı coğrafyalarda farklı adlarla anılmıştır. Vakıf belgeleri için Osmanlılarda en çok *vakfiye* ve *vakıfnâme* terimleri kullanılırken diğer İslâm Devletleri'nde *resm-i tahbis* gibi terimlerin kullanıldığı görülür.³

Hukukî ve şerî niteliği haiz bir belge olan vakfiye için terim olarak çok farklı tanımlar yapılmıştır. Vakıf konusundaki araştırmaları ile tanınan Ali Himmet Berki, vakfiyeyi kısaca “vakıf tasarrufunun senet ve hüccetidir” şeklinde tanımlarken,⁴ belgeyi diplomatik açıdan değerlendiren Mübahat Kütükoğlu vakfiye için şu tanımları yapmıştır:

“Vakfiye vakfedilen şeyin vasıfları ve vakf edilme şartlarını ihtiva eden ve kadı tarafından tasdik edilen bir belgedir. Başka bir ifade ile, vakıf tasarrufunun senet ve hücceti, vakıf hükmî şahsiyetinin nizamnamesidir.”⁵

Araştırmacılar tarafından yapılan muhtelif tanımlar⁶ vakfiyenin belli yönlerini veya belli hususiyetlerini öne çıkarmaktadır. Bu tanımları topluca değerlendirecek olursak, vakfiyeyi şu şekilde tarif edebiliriz: Vakıf kurucusunun tesis işlemi hakkındaki ikrar ve beyanını ve vakfettiği menkul ve gayri menkul malların vasıflarını ve vakfedilme şartlarını,

¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, c.XIII (1986), s.153.

² R. Peters, “Wakf”, *EP*, c.XI (2002), s.61.

³ Osmanlılarda XIV. yüzyıldan itibaren vakıf tesisi için tanzim edilen belgeler hüccet veya vakfiye şeklinde isimlendirilmiştir. Orhan Gazi'nin vefat eden şehzadesi Süleyman Şah için hazırladığı H.761/M.1359-60 tarihli vakfiyede, belge tanımlanırken “hâzihî hüccetün şer'iyetün ve vesikatün mer'iyetün” şeklinde bir tanım yapılmış ve aynı belge içerisinde daha sonra tasdiki yapan kadı, belgenin sıhhat ve doğruluğuna dair nitelendirmesinde “ve-kad hakeme ve kazâ bi-sihhati haze'l-vakfiyyeti hükmen nâfizen” Arapça ibaresinde görüldüğü üzere belgeyi vakfiye şeklinde adlandırmıştır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Belleten*, XVII/107 (1963), s.440-442.)

⁴ Ali Himmet Berki, “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s.5.

⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.359.

⁶ “Vakfiye ictimai, ilmi, sıhhi herhangi bir müessesenin idare şekli ile gelirlerini ve bu gelirlerin sarfedileceği yerleri gösteren bir talimatnamedir.” (Osman Nuri Ergin, *Fâtih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul 1945, s.183.); “Vakıfın resmen bir yazı ile müracaatı üzerine, hakim de yüzleştirerek (murafaa yoluyla) hükmünü verdiğini gösteren ve vakıflara varlık veren resmî belgelere “vakfiye” veya “vakıfnâme” adı verilir.” (Mehmet Şeker, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII (1993), İzmir, s.1.); “Vakıf kuran kişinin vakfettiği menkul ve gayri menkul şeylerin vasıflarını ve vakfedilme şartlarını ihtiva eden ve kadı tarafından şahitler huzurunda tasdik edilerek, kadılık siciline kaydedilen resmî belgeye vakfiye veya vakıfnâme denir.” (Ali Açikel, Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları – Vakfiyeler I. Cild*, Tokat 2005, s.43).

vakfın idare şekli ile gelirlerini ve bu gelirlerin sarfedileceği yerleri gösteren ve kadı tarafından şahidler huzurunda tasdik edilerek kadı siciline kaydedilen resmî belgedir.

2.6.2. Vakfiyelerin Ortaya Çıkışı

Vakıf müessesesi ortaya çıkışından itibaren İslâm coğrafyasında hızla yayılmış ve bütün Ortaçağ İslâm dünyasında olduğu gibi Anadolu'da da pek çok vakıf kurulmuştur. Türklerin 1071'de Anadolu'ya gelip yerleşmelerinden sonra Selçuklular'ın ve Anadolu'da kurulan beyliklerin vakıf sistemini Anadolu'ya yerleştirmeleri ile çeşitli yapı veya yapılar topluluğu inşa edilerek, bunlara vakıf mülk ve araziler tahsis edilmiş ve eğitim, bayındırlık v.b. işlerin büyük bir kısmı vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.

XIII. yüzyıl başlarından itibaren Selçuklu vakıf müesseseleri hızla artmış ve bu döneme ait vakfiyelerden bir kısmı suret olarak da olsa günümüze ulaşabilmiştir. Selçuklu vakfiyeleri Anadolu tarihini ve Selçuklu vakıf teşkilatını⁷ aydınlatmak bakımından çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü XIII-XIV. yüzyıllara ait Selçuklu resmî kayıtları çok sınırlıdır. Bu döneme ait Anadolu vakfiyelerinin tam bir listesi henüz oluşturulamamıştır.⁸

Selçuklu vakfiyelerinin büyük bir kısmı Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde toplanmış bulunmaktadır. Fakat bunlar Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşundan sonra vakıfları merkezî olarak kontrol etmek gayesiyle mütevellilerden derlenerek evkaf katiplerince suretleri defterlere kaydedilmiş olan belgelerdir.⁹ Bunun dışında Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve Ankara Etnografya

⁷ Anadolu Selçuklularından günümüze ulaşan vakfiyeler, vakıf teşkilatının hiyerarşisini anlamamızı sağlamaktadır. Selçuklu vakfiyelerinde kadıların dışında kazaskerlerin de imzasının bulunması vakıf muamelelerinin kadılık teşkilatı tarafından yürütüldüğünü göstermenin yanısıra kazaskerlerin vakıflar üzerinde bir nezâret ve yüksek denetim haklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Selçuklu hükümdarları tarafından kadınlara verilen menşurlarda da vakıflara nezaret görevinin kadınlara ait olduğu görülmektedir. Bu menşurlarda vakıf gelir ve giderlerinin vakfın şartlarına uygun olarak harcanması ve ziyana uğratılmaması istenmekte ve vakıflara nezaret görevi kadının başlıca vazifesi olarak zikredilmektedir. (Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında*, s.44.); Sultan I. İzzeddin Keykavus'un vakfiyesinde yer alan bir kayıt ise Üstâdüddâr'ın hükümdar vakıfları gibi, ülkenin diğer vakıflarına da nezaret eden, mütevellilerin üstünde, bir nazırın yetki ve görevini üstlendiğini gösterir. (Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 1994, s.149.); Evkaf sisteminin genişlemesine paralel olarak I. İzzeddin Keykavus döneminde Cemalettin Ferruh, Selçuklu vakıflarına nâzır tayin edilmiş ve evkaf nezâreti görevi Emirdâd ve Üstâddâr'lara verilmişti. Vakıfların nezâreti dönem dönem farklı Selçuklu divânları tarafından üstlenilmiş ve bir dönem de vakıflar İşraf Divânı'na bağlanmıştır. Osman Turan Selçuklularda vakıflardan sorumlu bir divânın varlığını ileri sürmekle beraber bunun kaynağını ve dönemini göstermemektedir: "Selçuk Türkiyesinde vakıfların, kurucuların şartlarına göre işlemlerini murakebe eden bir Vakıf Nezâreti (Divân-ı Tevliyet) mevcut idi. Buna bâzan divâna dahil nâzırlardan biri, bâzan da devletin merkezinde bulunan baş kadı nezaret ederdi. İşte bizim Rusûm ur-risâl bu hususa dair bir menşûr ihtiva eder. Fakat bu vesika, bütün memlekete ait vakıf nazırının değil, bir cami ve medresenin vâkıfın şartlarına uygun olarak, mütevellisini tayin ve tasdik etmekten ibarettir." (*Türkiye Selçukluları Hakkında*, s.44-46.)

⁸ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s.411.

⁹ Selçuklu vakfiyeleri için ayrıca bkz. Hasan Yüksel, "Ahi Vakıfları", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleri Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s.157-158; Hasan Yüksel, "Anadolu Selçuklularında Vakıflar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2006, c.1, s.309-325.

Müzesi'nde de mahdut sayıda vakfiyeler vardır. Ayrıca, özel şahısların elinde de vakfiyeler bulunmaktadır.¹⁰

Anadolu Selçukluları ile Beyliklere ait vakfiyelerin orijinal nüshaları nadiren görülmekle beraber bunların tam veya kısmî kopyaları vakıf defterlerine veya şeriye sicillerine kaydedilmiş olarak günümüze ulaşabilmiştir. Orijinallerinin yanısıra bazı vakfiyelerin çok sayıda eski ve yeni kopyasının olması vakfiyelerin hukuk ve diplomatik bilimi bakımından incelenmesini ve güvenilir olup olmadığının tespitini zarurî hale getirmiştir. Anadolu Selçukluları döneminden çok az sayıda vakfiye günümüze ulaştığı ve bunlar bir bütün halinde incelenemediği için vakfiyeleri diplomatik bilgisi bakımından ele alan sistematik değerlendirmeler yapılamamıştır.

Selçuklu vakfiyelerinin orijinalleri günümüze ulaşmadığı için mevcut kopyaların okunması ve anlaşılması, halli oldukça güç bir sorun teşkil etmektedir. Vakfiyelerdeki yer ve şahıs adları, müstensihler ve katipler tarafından aslı veya anlamı bilinmeden kopya edildikleri için, bunlar çoğu defa okunamamaktadır. Diğer taraftan, vakfiyelerde geçen yer ve şahıs adlarının bir kısmı İslâm öncesi medeniyetler ile Bizans devrinden kalmaz. Bunları doğru olarak okumak çoğu defa mümkün olamamaktadır.¹¹

Selçuklulardan günümüze ulaşan vakfiyelerden Farsça olan biri hariç, diğerleri Arapça olarak yazılmıştır. Anadolu Selçuklu vakfiyelerinin sayısı Mükrimin Halil Yinanç'a göre 50'yi geçmemektedir. Anadolu Selçuklu vakıflarına dair kapsamlı bir araştırma hazırlayan Hasan Yüksel'in Selçuklu ve beylik vakfiyeleri için tespit ettiği toplam sayı ise 88'e ulaşmaktadır. Yüksel M.1048-1340 yılları arasına ait dönemi Selçuklu ve mirasçılara ait bir dönem olarak değerlendirmekte ve bu rakama Selçuklular tarafından Beylikler döneminde kurulmuş vakfiyeleri de ilave ederek ulaşmaktadır.¹² Anadolu Selçuklularına ait 24 vakfiye yayınlanmıştır.¹³

¹⁰ Mehmet Altan Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", *Studi Preottomani E Ottomani Atti del Convegno di Napoli (24-26 Settembre 1974)*, Istituto Universitario Orientale, Napoli 1974, s.153.

¹¹ M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", s.154.

¹² "Bu yöntem kabul edildiği takdirde, Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın fiilen sonra eriş tarihi olan M.1308 (veya Makrizi'ye göre H.713/M.1313-14) tarihi esas alınacak olursa, gerçekten Anadolu Selçuklu devlet ricali tarafından bu tarihlerden sonra tesis edilmiş olan vakıfların vakfiyeleri, söz gelimi, II. Mesud'un oğlu Taceddin Altunbaş'ın H.740/M.1339-40 tarihinde Amasya'da kurduğu vakıf, değerlendirme dışında kalacaktı. Bu sebeple bu araştırmada H.740/M.1339-40 tarihine kadar Anadolu Beyliklerince de tesis edilen vakıflara ait mahdut sayıdaki vakfiyeler de ayıklanma yoluna gidilmemiş ve Anadolu Selçuklu vakıfları arasında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Çünkü Osman Gazi Döneminde, Selçuklu Sultanının bir menşür ile atadığı emirler konumunda olan Anadolu Beyleri'nin İlhanlılara ait M.1349 tarihli hâlâ "ucat" adı altında aynı durumlarının devam ettiği görülmektedir. Buna rağmen M.1048 ile M.1340 tarihleri arasında tesis edilen vakıflara ait ancak 88 vakfiyeye ulaşılmıştır." (Hasan Yüksel, "Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar", s.309-310.)

¹³ Hasan Yüksel, "Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar", s.309-325.

Selçuklu devri vakfiyelerinden dördü Selçuklu hükümdarlarına ait olup bunlar arasında en eskisi I. İzzeddin Keykavus'un H.617/M.1220-21 tarihli vakfiyesidir.¹⁴ Vakıf kuran diğer Selçuklu hükümdarları ise I. Alâeddin Keykubâd ile, II. ve III. Gıyaseddin Keyhüsrevdir.¹⁵ Hükümdarların dışında yirmi dört Selçuklu devlet adamı (vezir, pervâne v.s.) ve kumandanına ait vakfiyeler mevcut olup bunlar arasında en eski tarihli olanı ise Şemseddin Altun-aba'nın H.598/M.1201-02 tarihli vakfiyesidir.¹⁶ Vakfiyelerden altısı ise kadınlar tarafından kurulan vakıf tesislerine aittir. Bunlar arasında en eski tarihli olanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Devlet Hatuna ait Receb 610/19 Kasım-Aralık 1213 tarihli Hatuniye mescidine ait vakfiyedir.¹⁷

Selçuklu devri vakıf kurucularının on yedisi din adamları ve ahilerdendir. Bunlar adına hazırlanan vakfiyeler arasında en eski tarihli olanı aynı zamanda Selçuklulardan günümüze kalan en eski tarihli vakfiye olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde kayıtlı bulunmaktadır.¹⁸

Mehmet Altan Köymen'in tespitine göre Selçuklulara ait 50 vakfın 18'i zaviye (ribât, hankah), 9'u câmi ve mescid, 7'si medrese, 5'i aile veya câmi veya medrese mensupları, 3'ü kervansaray, 3'ü türbe, 1'i dârü's-şifâ ve 1'i de köprü içindir.¹⁹

¹⁴ Muallim Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", *Vakıflar Dergisi*, I (1938), s.35-38.; Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s.15-44.

¹⁵ Behlül Baba zaviyesi Rükneddin Kılıçarslan tarafından inşa edilmiştir. Daha sonra oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Baro köyünün bütün divânî vergilerini zaviye ve türbeye mesalihi ile gelip geçenlerin yedirilip içirilmesi için vakfetmiştir. (Hasan Yüksel, "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXI (2001), s.97-107.)

¹⁶ Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi", s.197-235, I-IV.

¹⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya 1964, s.382-384; Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi", *Vakıflar Dergisi*, XXVI (1997), s.25.

¹⁸ Halil Dîvânî'nin H.440/M.1048-49 Tarihli Vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Def. No 606/20 s.103'dedir. M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", s.155.; Anadolu'yu Türk yerleşmesine açan 1071 tarihli Malazgirt zaferinden çok daha önceye ait olan bu belge, evâsıt-ı Receb 440 (11-20 Aralık 1048) tarihini taşımaktadır. Evâhir-i Receb 440 (21-30 Ocak 1049) tarihli olup ilkinin muhtevaca tamamlayan ikinci bir vakfiye daha mevcuttur. Bu iki vakfiye Pasin nahiyesinin Pulurbahal (Yeğen Paşa) köyünden Seyyid Şerif Halil Dîvânî vakfına aittir. (İbrahim Ateş, "Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü ve Bugünü", 2. *Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984)*, Ankara 1985, s.27.); M.1048 tarihli vakfiyeye göre, Pulurbahal (Yeğen Paşa) köyünde Uzbey meşhurlarından Seyyid Şerif Halil Dîvânî, bölgedeki 14 köyü Gürcü taifesi ve Nuşirevan ailesine mensup Melik Misail'den 40.000 dirheme; 15 köyü de yine Melik Bisail'den 60.000 dirheme olmak üzere toplam 29 köyü 100.000 dirheme satın alarak tümünü cizye, haraç gibi rüsûmâtı ve zimmîlerin öşrü ve koyunları ile birlikte vakfetmiştir. (M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", s.160.); Bu iki vakfiyenin yazılış tarihinin eskiliği ve Arapça metindeki hatalar, vakfiyelerin sıhhati hakkında şüpheler doğurmuştur. İbrahim Hakkı Konyalı vakfiyede kelime hatalarının bulunması ve III. Murat zamanında yapılan tahrirlerde Yeğenpaşa zaviyesinin 5 vakıf köyü gösterildiği halde, belgelerde köy sayısının 29 olmasından bahisle, vakfiyenin ihtiyatla kullanılmaması tavsiye etmektedir. (İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.481-487.); Ancak, Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in Pasinler ve Deveboynunu geçerek Erzurum'a kadar gelmesi (İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.25.), III. Sultan Murad döneminde yapılan Doğu Anadolu Tahrir Defterinde Pasinler Yeğen Paşa köyünde aynı isimde bir zaviyenin mevcudiyeti (İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s.482.) gibi hususlar vakfın tarihen mevcut olduğunu göstermektedir.

¹⁹ M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", s.157; 88 vakfiye üzerinden değerlendirme yapan Hasan Yüksel'e göre ise Anadolu Selçuklu vakıf hayatının % 15'i medrese, mektep ve kütüphane gibi eğitim kurumlarından ve % 23'ü ise darü'z-ziyafe, darü'r-raha, darü's-şifâ, imaret, çeşme, su kuyusu ve köprü gibi sağlık ve sosyal hizmet müesseselerinden oluşmaktadır. ("Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar", s.321.)

XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklu topraklarını istila eden ve İran'da büyük bir devlet kuran İlhaneliler da Selçuklu vakıf sistemini devam ettirmiştir. Anadolu Selçuklularından sonra İlhaneliler'da da evkaf işleri bir nezâret tarafından yürütülmüştür. İslâm'ı kabul etmelerinden sonra İlhaneliler da bazı yeni vakıflar kurmuş ve bunlara ait bazı vakfiyeler de günümüze ulaşmıştır. XIII. yüzyıl sonlarında vakıf sistemini yeniden düzenleyen Gazan Han²⁰ özellikle Tebriz yakınında Şenb-i Kazan diye tanınan mahalde çeşitli eserler yaptırmış ve bunlar için de bir vakfiye hazırlatmıştır. Gazan Han'ın vakfiyesi yedi nüsha olarak düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi mütevelliyeye verilmiş, diğerleri ise Tebriz ve Bağdat başkâdılıkları ile Kabe'ye gönderilmiştir.²¹ Vakfın mütevellilik görevi Gazan Han'ın iki veziri Hoca Sadeddin Savecî ile Müverrih Reşidüddin Fazlullah'a verilmiştir. Gazan Han'ın, Hemedan - Buzincerd, Şam, Kudüs, Kûfe'de de vakıflar tesis ettiği; yine İlhaneli hükümdarlarından Olcayto'nun da Sultaniye şehrini kurarak zengin vakıflar tahsis ettiği bilinmektedir.²²

Anadolu Selçuklularının varisi olan beyliklerde de özellikle idareyi elinde bulunduran hükümdar ve hanedan ailesi ile büyük devlet adamları ve zenginler çeşitli vakıf kurumları tesis ederek halkın istifadesine sunmuşlardır. Bunlardan ancak çok az sayıda vakfiye günümüze ulaşmıştır.²³

Selçuklu vakfiyelerinde olduğu gibi Beylikler dönemine ait vakfiyeler için de toplu bir envanter veya katalog çalışması yapılmamıştır. Bu alandaki tek çalışma olan Hasan Yüksel'in makalesinde bazı eksikler bulunmaktadır.²⁴ Yüksel, yayınlanmış veya kaynakları gösterilmiş pek çok vakfiyeyi dikkate almamıştır. Yüksel, beylikler dönemine ait 31 vakfiye tespit etmiştir. Yüksel'in tespitlerine göre 12 beylik vakfiyesi yayınlanmıştır. Bunlardan beşi Karamanoğullarına, ikisi Eratnalılara, diğerleri Germiyânoğulları, Ramazanoğulları, Turgutoğulları ve Osmanlı Beyliğine aittir.

Farsça kaleme alınan Orhan Gazi'nin H.724/M.1323-24 tarihli vakfiyesinin dışında Arapça olarak düzenlenen beylikler döneminden kalma vakfiyelerin büyük çoğunluğu orijinal değildir. Ayrıca elde mevcut bulunan suretlerin birçoğunda da istinsah edilirken yapılan bir çok hata mevcuttur.

²⁰ "İlhanelilerde toprak mülk, vakıf, halise (has) ve inci şeklinde dört kısma ayrılmıştı. Gazan toprak ve vergi usulünü yeniden düzenleyerek arazinin iltizama verilmesi usulünü kaldırdı, yeni tahrirler yaptırdı ve bu arada vakıfların da kayda geçirilmesini sağladı." (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941, s.259.)

²¹ Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs, İstanbul 2009, s.378.; Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", s.149.

²² Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", s.149.

²³ Beylikler dönemindeki vakıfların durumunu gösteren Osmanlı tahrir kayıtlarının bir bölümü Uzunçarşılı tarafından yayınlanmıştır. (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.164-186.) Osmanlı tahrir defterlerindeki veriler esas alınırca, beylikler tarafından tesis edilen vakıflara ait vakfiyelerin çok az bir kısmının günümüze ulaştığı söylenebilir.

²⁴ Hasan Yüksel, "Anadolu Beyliklerinde Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, XXX (2007), 37-50.

Beyliklerden kalan 31 vakfiyenin 27'sini beyler, başka bir ifadeyle hanedan mensupları kurmuştur. Bunlardan ikisinin vâkîfi kadındır.²⁵ Hanedan mensuplarının kurduğu vakıfların haricinde kalan diğer 4 vakfın kurucuları ise çelebi, fakih ve paşa unvanını taşıyan kişilerdir.²⁶

Anadolu Beyliklerine ait vakfiyeler, Anadolu Selçukluları, Memlükler ve İlhanlılar dönemindeki diplomatik literatürün tevarüs edildiğini gösteren önemli belgelerdendir. Ramazanoğulları'ndan Mahmut Bey b. Davud Bey'in H.909/M.1503-04 tarihli vakfiyesinin inşa tarzında Memlûk tesiri görüldüğü gibi, Karamanoğlu Ali Bey'in H.818/M.1415-16 tarihli vakfiyesinde Selçuklu devri uygulaması olan, değişik hususlar için şahid gösterme geleneğinin sürdüğü görülmektedir. Selçuklularda olduğu gibi Karamanoğulları ve Zülkadiroğulları'nda da vakfiyeler kadıların yanısıra kazaskerler tarafından da tasdik edilmektedir. Mesela, Karamanoğlu Ali Bey'in vakfiyesi Niğde kadısı tarafından tasdik ve Karamanoğulları beyliğinde kazaskerlik yapan Molla Fenarî tarafından tescil edilmiştir. Yine Alâüddeve b. Süleyman Bey'in H.906/M.1500-01 tarihli vakfiyesi kazasker Abdurrahman b. Yusuf tarafından tasdik edilmiştir.²⁷

XIV. yüzyıl başlarında Selçuklu hakimiyetinin sona erdiği bir dönemde Batı Anadolu'da kurulan beyliklerle aynı tarihî şartlar altında ortaya çıkan Osmanlılar da Selçuklu, Memlûk ve İlhanlı geleneklerinin tesirinde pek çok vakıflar tesis etmiş ve miras aldıkları vakıf sistemini geliştirerek günümüze binlerce vakıf belgesi bırakmışlardır.

İslâm dünyasında vakfiye koleksiyonları bakımından en zengin arşivler Osmanlı dönemi arşivleridir. Yüzyıllar boyu yaşanan büyük kayıplara rağmen, Osmanlı arşivleri vakfiyeler bakımından hala çok değerli malzeme ihtiva etmektedir. Bütün vakfiyelerin şerî mahkemelerde tescili şart olduğundan muhtelif vilayet mahkemeleri arşivlerinde kayıtlı halde binlerce vakfiye günümüze ulaşmıştır.

Bugün sadece İstanbul mahkemelerine ait sicillerin korunduğu Şeriye Sicilleri Arşivi'nde on bin kadar vakfiyenin tescil edilmiş olduğu görülmektedir.²⁸ Eğer bunlara kaybolan siciller dolayısıyla günümüze ulaşmayan vakfiyeleri de eklersek sadece İstanbul'da

²⁵ Orhan Gazi'nin eşi Asporçe Hatun'un H.723/M.1323 tarihli vakfiyesi VGMA, Def. No.590/207/181'dedir; Candaroğlu İsmail Beyin annesi Devlet Hatun'un H.865/M.1460-61 tarihli vakfiyesi VGMA, Def. No. 582/228/158'dedir. (Hasan Yüksel, "Anadolu Beyliklerinde Vakıflar", s.37.)

²⁶ Hasan Yüksel, "Anadolu Beyliklerinde Vakıflar", s.38.

²⁷ Hasan Yüksel, "Anadolu Beyliklerinde Vakıflar", s.40.

²⁸ Şeriye Sicilleri Arşivi'nde vakıf kayıtları üzerine önemli bir çalışma yapılmıştır. Arşivde bulunan onbine yakın sicildeki bütün vakıf kayıtları çıkarılmış ve fişlenmiştir. Fişlerde vakfiyenin kayıtlı bulunduğu mahkemenin ismi, sicilde kayıt numarası, vakfeden kişi, vakfedilen şeyin cinsi, miktarı ve yeri, vakfolunduğu yer ve kayıt tarihi işlenmiştir. Ayrıca vakıf kaydının dili Türkçe veya Arapça olarak belirtilmiştir (İrfan Küçükköy, "Şer'iyye Sicillerinde Vakıf Kayıtları", *Vakıflar*, İstanbul 1984. s.14-15.)

kurulan vakıfların ve bunlar için düzenlenen vakfiye sayısının onüç-ondört bin kadar olduğunu söyleyebiliriz.²⁹

Aynı şekilde sayıları onbine yaklaşan diğer Anadolu şehirlerine ait sicillerde de Osmanlı dönemine ait binlerce vakfiye kayıtlı bulunmaktadır.³⁰ Türkiye dışındaki Osmanlı dönemine ait siciller de ilave edilirse sadece sicillerde kayıtlı vakfiye sayısının yirmi bini aşacağı tahmin edilmektedir.

Osmanlı dönemi vakfiyelerinin korunduğu önemli bir arşiv de Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'dir. Osmanlı vakıflarına ait bütün arşiv malzemesini bir araya toplamak üzere kurulan bu arşivde 51 defterde kayıtlı halde 27.000 civarında vakfiye bulunmaktadır. Bunlar suret vakfiyeler olup 24853'ü Türkçe, 1495'i Arapçadır. 2007 yılına kadar bunlardan 17 bin civarında vakfiyenin transkripsiyonu yapılmıştır. Tarihi tespit edilebilen vakfiyelerin 8980'i XIX. yüzyıla, 6000'i XVIII. yüzyıla, 1663'ü XVII. yüzyıla, 776 kadarı da XVI. yüzyıla aittir.³¹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde de tasnif edilmemiş belgeler arasında yine orijinal veya suret olarak 1309 kadar vakfiye mevcuttur. Bu vakfiyeler için hazırlanan katalogta vakfiyelerin dosya numaraları, vâkıfı, vakfı, yeri ve tarihi gibi bilgiler yer almaktadır.³²

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Tapu Tahrir, Evkaf Tahrir ve Evkaf Muhasebe Defterleri'nde kayıtlı vakfiyelerin bir katalogu veya listesi bulunmadığı için bu vakfiyelerin sayısı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.

İstanbul arşiv ve müzelerinin yanısıra Anadolu'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı arşivler ile kütüphane ve müzelerde mevcut vakfiyeler hakkında da herhangi bir kataloglama çalışması yapılmamıştır. Bu sebeple bu tür kurumlarda mevcut vakfiyeler ile özel şahıslar elinde olan vakfiyeleri de dikkate alırsak Osmanlı dönemi vakfiyelerinin Osmanlı tarihi için muazzam bir materyal temin edeceğini söyleyebiliriz.³³

²⁹ İstanbul'da kurulan vakıfların ve bunlara ait vakfiyelerin sayısal olarak kontrolünü yapabileceğimiz bir diğer kaynak da Vakıf Tahrir defterleridir. H.953/M.1546-47 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri* verilerini değerlendiren Ömer Lütfi Barkan bu tarihten önce ve sonraki vakıf defterleriyle de mukayese ederek İstanbul'da mevcut vakıf sayısının H.927/M.1520-21 yılına kadar 1163 olduğunu, H.927-953/M.1520-47 yılları arasında 1268, H.953-986/M.1546-79 yılları arasında 1193 ve H.986-1005/M.1578-97 yılları arasında 407 vakfın kurulduğunu tespit etmiştir. Bu rakamların toplamına bakıldığında İstanbul'un fethinden XVI. yüzyılın sonuna kadar olan 150 yıllık dönemde İstanbul'da 4021 vakfın kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. (Ömer Lütfi Barkan, Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1970, s.V-VIII.)

³⁰ Anadolu şehirlerine ait sicillerde bazen Selçuklu ve Beylik dönemlerine ait vakfiyelere de rastlanmaktadır.

³¹ İbrahim Ateş, "Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü ve Bugünü", s.30.

³² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Proje Yön. Necati Aktaş v.d., 2.bsk., İstanbul 2000, s.393.

³³ İstanbul'daki Topkapı Sarayı, İslam Eserleri v.s. müzelerdeki vakfiyeler için bir çalışma yapılmamıştır. Mesela Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan Sinan Paşa evrakı arasında 16 adet vakfiye mevcuttur. Bunlardan bazıları tezhip ve ciltleri

Erken dönem Osmanlı vakfiyelerinden günümüze çok az bir bölümü intikal etmiş olup, orijinallerinin sayısı maalesef onlarla ifade edilebilecek kadar azdır. Bunlar sahip oldukları özellikler bakımından erken dönem vakfiyeleri hakkında sınırlı da olsa bir fikir verebilecek mahiyettedir.

Osmanlı dönemindeki en eski vakıfların beyliğin kurucusu Osman Gazi tarafından tesis edildiği Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif kayıtlardan anlaşılmaktadır.³⁴ Özellikle Osman Gazi tarafından fethedilen bölgelere ait olup XV. yüzyılda hazırlanmış olan vakıf tahrir defterleri, Osman Gazi dönemi vakıflarına ışık tutabilecek belgeler olması dolayısıyla önem taşımaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 453 numaralı tahrir defterine göre Osman Gazi, Şeyh Edebalı ile Zekeriya Baba'ya Ermenipazarı'nda köyler vakfetmiştir.³⁵ Fakat Osman Gazi dönemine ait orijinal vakfiyeler günümüze ulaşmamıştır. Bu dönemden kalan tek belge Orhan Bey'in eşi olan Asporçe Hatun'un³⁶ Evail-i Ramazan 723/3-12 Eylül 1323 tarihli vakfiyesidir.³⁷ Vakfiyeye göre Bursa'ya bağlı Narlı, Kabaklı, Buraklı Hisar, Frenkli, Mudanya, Çepni, Yörüklü ve Balıklı köyleri vakfedilmiş ve Asporçe Hatun, vakıf mütevelliliğine oğlu İbrahim Bey'i atamıştır.³⁸

Osman Gazi'den sonra Osmanlı tahtına çıkan bütün padişahlar adına çeşitli vakfiyeler düzenlenmiş ve bu gelenek XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Orhan Gazi'den Kanûnî'ye kadar Osmanlı Padişahları adına düzenlenmiş belli başlı vakfiyeler yayınlanmış olup diğer Osmanlı Sultanları adına düzenlenmiş vakfiyeleri tanıtmak için bile henüz yeterli bir katalog ve yayın çalışması yapılmamıştır.

Orhan Gazi adına düzenlenen vakfiyelerden günümüze ulaşan vakfiye sayısı dört olup bunlardan birisi orijinal diğer üçü ise surettir.³⁹ Orhan Gazi'den sonra tahta geçen I. Murad

bakımından değerli bir kaynak durumundadır. (Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fâtihi Sinan Paşa Arşivi", *Bellekten*, X/37 (1946), s.171-193.)

³⁴ Bursa bölgesi Vakıf Tahrir defterlerinde Osman Gazi tarafından tevcih olunan vakıflara ait kayıtlar Sezai Sevim tarafından derlenmiştir. ("Osman Gazi'nin İrtibatlı Olduğu Düşünörlere Dair" *Osmanlı*, VII (1999), s.44-47.)

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1988, s.114.

³⁶ Asporça Hatun'un Bizans imparatorlarından III. Andronikos Palaologos'un kızı olduğu rivayet edilir. Müslüman olup olmadığı ve Orhan Bey'le ne zaman evlendiği bilinmemektedir. Orhan Bey'in oğullarından İbrahim Bey'le kızlarından Fatma Hatun'un annesidir. (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s.581); Necdet Sakaoğlu, "Asporçe Hatun", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 1999, c.I, s.258.

³⁷ Vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Defter-i Cedid-i Anadolu*, No.4, s.207'de bulunmaktadır. (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s.126.); Bu belge Yanko İskender Hoçi tarafından neşredilmiştir. ("Şehzade Halil Sergüzeşti", s.436-445.); Belge ayrıca "Osman Gazi'ye Dair Mühim Bir Vesika Aspurça Hatun'un Vakfiyesi" başlığıyla ikinci kez neşredilmiştir. (İhsan Uludağ, "Osman Gaziye Dair Mühim Bir Vesika: Aspurça Hatun Vakfiyesi", *Uludağ*, 26, (1940). s.61-68.)

³⁸ Irene Beldiceanu-Steinherr, *Recherches Sur les Actes des Règnes des Sultans Osman, Orkhan et Murad I*, München 1967. s.78-82.

³⁹ Bu vakfiyelerden orijinal olanı ve aynı zamanda en eskisi Orhan Gazi'nin M.1324 tarihli Farsça vakfiyesi olup diğer ikisi ise H.761/M.1359-60 yılında düzenlenmiştir. Birinin tarihi ise belli değildir. Orhan Bey'in kölesi Tavaşi Mukbil Şerefüddin'e Mekece nahiyesini vakıf olarak tahsis ettiğini gösteren Farsça vakfiye diplomatik unsurlar ve dil bakımından mükemmel bir örnektir. Rebiulevvel 724/Şubat 1324 tarihli vakfiye, en eski orijinal Osmanlı belgesi

adına düzenlenmiş iki⁴⁰, Yıldırım Bayezid'in Bursa'da inşa ettirdiği külliye ile ilgili ise bir⁴¹ vakfiyesi mevcuttur.

Fetret devrinde ve Çelebi Mehmed saltanatında sultan ve şehzadeler adına düzenlenmiş vakfiyeler bilinmemektedir. Sultan II. Murad'ın günümüze ulaşan tek vakfiyesi, H.833/M.1429-30 yılında Tunca nehri kenarında kurduğu Darü'l-hadîs medresesine aittir.⁴²

Fâtih dönemi vakfiyeler bakımından önceki dönemlere göre daha zengindir. Çünkü bu dönemde İstanbul başta olmak üzere İmparatorlukta büyük imar faaliyetlerine girişilmiştir. İstanbul'daki imar faaliyetleri ile ilgili en önemli belgeler Fâtih vakfiyeleridir. Fâtih vakfiyeleri çok sayıda kopyadan oluşmaktadır. Bunlar Osman Ergin tarafından kronolojik olarak değerlendirilmiştir.⁴³

niteliğini de taşımaktadır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/19 (1941), s.277-288.; Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977, s.13; Zeki Velidi Togan, *Türk Tarihi*, İstanbul 1928, s.372.); Orhan Gazi'ye ait H.761/M.1359-60 tarihli iki vakfiyeden birinin Türkçe tercümesi günümüze ulaşmış olup bu belge Hüseyin Hüsameddin tarafından neşredilmiştir. ("Orhan Bey'in Vakfiyesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası (TTEM)*, XVII/7 (1926), s.284-301.); Diğeri ise Orhan Gazi'nin şehzadesi Süleyman adına düzenlenmiş olup Arapçadır. Orhan Gazi'ye ait dördüncü vakfiye Vakıflar Genel Müdürlüğü, Haremeyn, No.14, s.359'da kayıtlı İznik medresesi vakfiyesidir. Aslı kaybolan ve II. Bayezid döneminde H.903/M.1497-98 yılında sureti çıkarılan bu vakfiyede H.841/M.1437-38 yılında Molla Hüsrev tarafından yapılmış bir tescil kaydı bulunmaktadır. (Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.359.); Türkçe tercümesi ise Üniversite Kütüphanesi T.6225 numaradadır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1948, s.471.); Vakfiye Tayyip Gökbilgin tarafından neşredilmiştir: "Murad I. Tesisleri ve Bursa İmaret Vakfiyesi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1951-1953), s.217-234.

⁴⁰ I. Murad'ın Bursa Kaplıca İmaret vakfiyesi H.787/M.1385-86 tarihli ve Arapça olup günümüze aslından on beş sene sonra H.802/M.1399-1400 yılında çıkarılmış sureti ulaşmıştır. Bu suret BOA, MAD, 162/5 numarada kayıtlıdır. 440 cm. uzunluğunda 25 cm. eninde, aharlı şark kağıdına yazılmıştır. 118 satır olan vakfiye metninin başında 6 satırlık bir başlık ile sonunda 10 satırlık bir zeyl vardır. I. Murad vakfin tevliyetini ve nezaretini Sadrazam Hayrettin Paşa'ya vermiştir. (M. T. Gökbilgin, "Murad I. Tesisleri", s.221.); Bunun dışında Tahsin Öz tarafından yayınlanan ve I. Murad tarafından Malkara'da Ahi Musa'ya verilen belgeler vakfiye olarak nitelendirilemez. Bunlar I. Murad'ın Ahi Musa'ya evlâdlık vakıf olarak tahsis ettiği arazi ve çiftlikler için verilen fermanlardır. (Tahsin Öz, "Murad I. İle Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", *Tarih Vesikaları*, I/4 (1941) s.241-244.); Yine bu tarz bir temlik yoluyla vakıf tesis işlemini belgeleyen Sultan Murad'ın Malkara'da Telkat köyünü İmam Eminüddin Fakih'e vakıf olarak tahsis ettiğini gösteren H.772/M.1370-71 tarihli belge ise bir vakfiyedir. (Neşet Çağatay, "Sultan Murad Hüdavendigâr Adına Düzenlenmiş Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, XII (1978), s.12.)

⁴¹ Bu vakfiye Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde 2203 numarada kayıtlıdır. (Vakfiyenin bir sureti VGMA, Vakfiye-i Rumeli ve Anadolu 99 nolu defter, 168. sayfada ve Mücedded Anadolu 79, 205 nolu defter s.45'dedir.) Başında I. Ahmed'in hatt-ı hümayunu ve Şehzade Süleyman Çelebi'nin tasdik imzası vardır. Arapça tanzim olan vakfiye 8,80x0,30 m. genişliğinde ve 241 satırdır. Metin yazısı tevki' kırması, madde başları sülüs ile yazılmıştır. Vakfiye genel olarak harap vaziyettedir. Serlevhada nesih yazı ile "Mahrusa-i Bursa'da Yıldırım Sultan Han'ın Vakıfnâmesi" ibaresi vardır. Altında nesih yazı ile besmele ve onun sağ altında I. Ahmed'in 1017 tarihli hatt-ı hümayunu vardır. Talik kırması ile yazılan "şart-ı vakıfdan taşra bir nesne verildiğine rızâ-i hümayûnum yokdur" hatt-ı hümayunu vardır. Bunun sonunda, sonları kopuk 7 satırlık Molla Fenari'nin tasdik ibareleri vardır. (Ekrem Hakkı Ayverdi, "Yıldırım Bâyezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibaldnâmesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII (1969), s.37-46.); H.802/M.1399-1400 tarihli vakfiye yalnız külliyeyle değil, Yıldırım Bayezid'in diğer yapıları ile ilgili vakıfları da tespit etmektedir. Yıldırım Bayezid'in vakfiyesinin bir sureti veya özeti Mudurnu'daki külliyesinin hamam kapısı üzerinde üç bölüm halinde taş kazılı olarak bulunur (H.784/M.1382-83) Vakfiye kopyası hamamın galle denilen gelirinin öncelikle imarete sarf edilmesi sonra kalanın Mudurnu'nun alim, fakih ve hafızlarına dağıtılması yönünde bir şartı ihtiva eder. (Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", s.150.)

⁴² 23 Şaban 838/24 Mart 1435 tarihinde düzenlenen vakfiye Arapçadır. (TSMA, D.7081); II. Murad dönemi beylerinden Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey Bursa, Bergama ve Biga'daki vakıfları için değişik tarihlerde vakfiyeler hazırlatmıştır. Bunlar arasında en eski tarihlisi 843 Zilkade/1440 Nisan tarihinde hazırlanan Bergama'da yaptırdığı medreseye ait vakfiyedir. Umur Bey'in ikinci vakfiyesi H.853/M.1449-50 tarihini taşır ve Arapçadır. (İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri: Tarihi Gelişimi ve Organizasyonu*, Ankara 2008, s.84.)

⁴³ O. N. Ergin, *Fâtih İmaret Vakfiyesi*, s.13-37.; İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.105-116.; Fâtih Sultan Mehmed'in elimizde bulunan en eski tarihli vakfiyesi, muhtemelen H.877-878/M.1472-74 yılları arasında

Osmanlı padişah vakıflarına ait vakfiyeler ve bunlar arasında da özellikle Fâtih ve Kanûnî vakfiyeleri, üzerinde en çok araştırmanın yapıldığı belgeler olmuştur. Kanûnî'den sonraki Osmanlı padişahlarına ait vakfiyeler üzerinde herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi bunlara ait bir kataloglama çalışması da mevcut değildir. Bunlardan Osmanlı medrese ve vakıf kütüphanelerine ait bir kısmı neşredilmiş veya tanıtılmıştır. Osmanlı sadrazam ve vezirlerinin kurduğu vakıflara ait vakfiyelerden bir kısmı da yayınlanmıştır.

Osmanlı eğitim, sağlık ve bilim kurumlarının kuruluşlarını belgeleyen ve çalışma esaslarını tespit eden vakfiyelerin sistematik ve kronolojik bir listesinin oluşturulmaması bu alandaki Osmanlı tarih çalışmalarının önündeki en önemli engel olup böyle bir liste vakfiyeleri tarih ve diplomatik bilimi bakımından daha kullanışlı bir hale getirecektir.

2.6.3. Vakfiyelerin Diplomatik Özellikleri

Vakfiyeler İslâm dünyasında en yaygın belge türlerinden biri olarak diplomatik bakımdan ayrı bir inceleme alanı teşkil edecek kadar zengin bir koleksiyon oluşturmaktadır. Vakfiyeler bir vakıf müessesesinin incelenmesi için kullanılacak ilk ve en önemli belgelerdir.

Genelde bir vakfın tescil işlemini gösteren bütün belgeler vakfiye adıyla anılmakla beraber bunlar diplomatik bakımdan birbirinden çok farklı mahiyette olabilmektedir. Vakıf kuruluşuna ait belgeler; orijinaler, orijinalden çıkarılan kopyalar, mahkeme sicillerine veya vakıf defterlerine kaydedilen suretler, vakfiye özetleri ve kitabeler halinde kopya edilmiş metinler olabilmektedir.

Bir vakfiyenin orijinal olup olmadığını belirlemek kimi zaman çok etraflı araştırmaları gerektirmektedir. Çünkü orijinal sanılan bazı vakfiyeler kopya olabilmekte, bir vakıf vesikasının derlenmesinden ya da tercümesinden meydana getirilmiş olabilmektedir. Bazı vakfiyeler ise bir vakfiyenin özeti ya da önceden kaybolmuş bir vakfiyenin aradan zaman geçtikten sonra şahidler vasıtası ile tekrar yazdırılarak tanzim edilmiş şekli olabilir.

düzenlenmiştir. (İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.105); Bu vakfiyenin Başbakanlık Arşivinde ikinci bir nüshası bulunmaktadır. (BOA, *Ali Emiri Tasnifi*, Fâtih Devri, No.70'den nakleden İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.106.) Fâtih'in II. Bâyezid devrinde düzenlenen Arapça vakfiyesi H.901/M.1495-96 tarihlidir. Fâtih döneminde devlet adamları tarikat şeyhleri ve zengin şahıslar tarafından pek çok vakıflar kurulmuştur. Bunlar arasında Şeyh Muhammed b. Şeyh Hasan Geylânî'nin İstanbul'da surdibindeki (At İskelesi) zaviyesinde H.858/M.1453-54 yılında kurduğu kütüphanenin vakfiyesi (VGMA, No.625, s.141'de kayıtlı vakfiye İsmail Erünsal tarafından neşredilmiştir: "Fetihten Sonra İstanbul'da Kurulan İlk Vakıf Kütüphanesi ve Vakfiyesi", *Prof. Dr. Mübahat Küçükkoğlu'na Armağan*, Editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s.391-403.), Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'nın Edirne'deki imâreti için 859-869/1455-1465 tarihleri arasında düzenlediği vakfiye (BOA, Tapu Defteri, Np.1070, s.430-434-435; Tayip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.417-428; İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.100.), Fâtih devri ulemâsından, Molla Yegân diye tanınan Mevlânâ Mehmed b. Armağan'ın Bursa'da yaptırdığı mescidine ait H.865/M.1460-61 tarihli vakfiyeler sayılabilir. (Bursa Ş.S. No.A.156/208, vr.24b.'den nakleden İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.102.)

Kurucularına veya vakıf kurucusunun neslinden gelenlere daimi bir gelir kaynağı sağlaması sebebiyle, vakıf vesikaları her zaman suistimallere açık olmuş ve sahte vakfiyeler düzenlenebilmiştir. Bu sebeple vakfiyelerin iç (metin) ve dış (diplomatik) hususiyetler bakımından çok sıkı bir tenkide tabi tutulması gerekir.⁴⁴

Orijinal vakfiyeler, vâkıfın vakfı kurduğu zaman düzenlenmiş, şahidler tarafından imzalanmış, hukukî geçerliliği ve güvenilirliği kadılar tarafından tasdik edilen belgelerdir. Devlet arşivlerinde orijinal vakfiyelerden çıkarılmış suretler kayıtlı olarak bulunmaktadır. Vakfiyelerin asılları ya vakıf kurucusunun ya da mütevellilerin eline verilmektedir.⁴⁵

Orijinal vakfiyelerin hukukî mahiyeti ve delil olma durumları alimler arasında tartışma konusu olmuştur. Hanefî hukukçuları sicile kaydedilmedikçe vakfiyenin yalnız başına hüccet/delil olma özelliği taşımayacağını ve vakfın hükmi şahsiyet kazanmayacağı görüşündedir.⁴⁶ Vâkıf her kim olursa olsun vakfiyesini mahkeme siciline kayıt ve tescil ettirmeye mecburdur. Aksi takdirde vakfiyenin hükmü olmaz.⁴⁷

Üsküdar sicillerinde geçen H.927/M.1520-21 tarihli bir kayıt vakfiyelerin kadılar tarafından sicile kaydedilmeden ve tasdik edilmeden geçerli olmayacağını ortaya koymaktadır. Bu kayda göre Üsküdar'da vefat eden Ahmed b. Abdullah bir evini Mehmed Paşa Camii müezzinlerine vakfetmiş ve mütevelliyeye teslim etmiştir. Ancak müftünün “[Vakfiye] sicil olmasa bu meselede vakıf sahîh olmaz” şeklinde fetvası üzerine vakıf tesis edilmemiş ve varislerin talebiyle evin mülkiyetine hükm olunmuştur.⁴⁸

Vakfiyelerin nasıl ve hangi şartlar altında tanzim edildiğini ve ne gibi resmî muamelelere tabi tutulduğunu anlayabilmek için diplomatik usullerin bilinmesi gerekir. Ancak bu şekilde vakfiyelerin mahiyetleri, çeşitleri, karakteristik özellikleri dil, üslup, yazı tarzı, kağıt cinsleri v.s. tespit edilebilir. Bu bakımdan vakfiyelerin diplomatik özellikleri burada üç başlık altında incelenecek ve öncelikle vakfiyelerin fiziksel özellikleri üzerinde durularak, vakfiyeler yazı, kağıt ve dil hususiyetleri bakımından değerlendirilecek, daha sonra vakfiyelerin diplomatik unsurları olarak davet, tuğra ve tasdik ibareleri incelenecektir. Üçüncü başlıkta ise vakfiye metni ele alınacaktır.

⁴⁴ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, *Vakıflar Dergisi*, 1 (1965), s.4.

⁴⁵ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, s.4.

⁴⁶ A. H. Berki, “Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti”, s.6.

⁴⁷ O. N. Ergin, *Fâtih İmaretî Vakfiyesi*, s.184.

⁴⁸ Üsküdar Ş.S., No.2, vr.90a.

2.6.3.1. Vakfiyelerde Kağıt, Yazı ve Dil Hususiyetleri

Vakfiyeler genel olarak kağıt, parşömen ve deri gibi malzemeler üzerine yazılmışlardır. Vakfiyenin yazıldığı kağıdın cinsi devrine ve vakfın büyüklüğüne göre değişmektedir. Kağıt ve deri üzerine yazılan veya defter halinde düzenlenen vakfiyeler arasında bir sayfa ile dört yüz sayfa tutan metinler vardır.⁴⁹

Küçük çaptaki vakıf müesseseleri için tanzim olunan vakfiyeler, vakfedilen şeylerin ve vakıf şartlarının azlığı sebebiyle tek parçadan oluşan bir kağıda yazılmıştır. Büyük vakıflar için birbirine eklenmiş kağıtlar kullanılmıştır. Büyük ebatlı vakfiyeler rulo halinde muhafaza edilmiştir. Kağıtların birleştirildiği yerlere *geçiş doğrudur* anlamında “sahhü'l-vasl” ibaresi konulmuştur.⁵⁰ Rulo vakfiyeler vakıf kurucusunun önemli biri olmasına veya vakfın çok fazla gayri menkulu bulunmasına göre farklı ebatlarda olabilmektedir. Eni genelde 20 ila 30 cm. arasında olan vakfiyelerin boyları 1 metre ile 30-35 metre arasında değişmektedir. Mesela H.776/M.1374-75 tarihinde ceylan derisine yazılan Maruf Tekkesi Vakfiyesi'nin ebadı 110x25 cm.'dir.⁵¹ Aynı şekilde Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin'in Arapça-Moğolca tanzim edilen vakfiyesinin H.670/M.1271-72 tarihli sureti ise 120x28 cm. ebadındadır.⁵²

Orijinal vakfiyelerden bazıları büyük metinlerden oluştuğu için mahkeme sicillerinin yanısıra özel defterlere de kaydedilmiştir. Sultan ve hanedan mensuplarına ait bazı vakfiyeler hacim itibarıyla yüzlerce sayfa tutacak miktarda olduğundan bunlardan bazıları müstakil defterlere yazılmıştır.⁵³

Selçuklu vakfiyelerinden bir kısmı muhteva zenginliği ve yazı özelliği sebebiyle tomar veya rulo şeklinde düzenlenmiş olup tezyinatlıdır. Tezyinat daha çok erken Osmanlı

⁴⁹ A. Açık, A. Sağır, *Tokat Merkez Vakıfları*, s.43; Mehmet Şeker, “Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri”, s.1.

⁵⁰ Birden fazla kağıt/tabakaya yazılan vakfiyelerde kağıtların birleştirildiği yerler birleştirmenin vakfiyenin aslından olduğu, daha sonradan birleştirme yapılmadığını ifade eden ibareler yazılmaktadır. Bu ifadeler her vakfiyede farklı farklı olabilmektedir. Mesela H.769/M.1367-68 tarihli Alaeddin Bey vakfiyesi birbirine eklenen üç kağıt üzerine yazılmış ve ek yerlerinde “bu ekleme aslındandır” anlamına gelen “haze'l-vasl ani'l-asl” ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca bu vakfiyede iki ayrı ek yerinde “bu ekleme aslındandır” anlamına gelen “gayri'l-asl” ibaresi de bulunmaktadır. (İbrahim Hakkı Konyalı, “Bir Hüccet ve İki Vakfiye”, *Vakıflar Dergisi*, VII (1968), s.103); H.808/M.1405-06 tarihli Çandarlızâde Ali Paşa vakfiyesinde ise Bursa kadısı İbrahim bin Halil ek yerlerine “el-vaslu sahîh harrarahu bi-izni İbrahim bin Halil ufiye anhüma” kaydını yazmıştır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi 808H./1405-1406M.”, *Belleten*, V/20 (1941), s.558-559.)

⁵¹ Rıfık Melul Meriç, “Akşehir Türbe ve Mezarları”, *Türkiyat Mecmuası*, V (1935), s.199.

⁵² Ahmet Temir, “Kırşehir’de Bulunan 1272 Tarihli Moğolca Vakfiye”, *IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948)*, Ankara 1952, s.284.; Bununla birlikte Fâtih Sultan Mehmed’in İmaretini için tanzim edilen vakfiyenin ise eni 28 cm. iken boyu 36 metreyi bulmaktadır. (O. N. Ergin, *Fâtih İmaretini Vakfiyesi*, s.13.)

⁵³ A. Açık, A. Sağır, *Tokat Merkez Vakıfları*, s.60.

döneminden itibaren başlar. Selçuklu vakfiyelerinin büyük bir kısmı zamanla yok olmuş, bazıları ise yabancı gezginler ve tüccarlar tarafından yurt dışına çıkarılmıştır.⁵⁴

Bazı vakfiyeler ihtiva ettiği şartların herkesçe bilinmesi için ait olduğu vakıf binalarının üzerine kitabeler şeklinde kaydedilmiştir. Bunlar halkın sürekli görebileceği ve kontrol edebileceği belgeler oldukları için vakıflara ait en eski ve en güvenilir kayıtlardır.⁵⁵ Kitabe şeklinde düzenlenmiş vakfiyeler belgeyi kalıcı kıldığı gibi vâkıfın konuya verdiği önemi ve vakfın devamlılığını sağlama amacını da açıklamaktadır.⁵⁶ Bu tür vakıf kitabeleri Memlûkler döneminde yaygın olup Anadolu’da da Selçuklular döneminde aynı mahiyette vakfiyelere rastlanmaktadır.

Sivas’taki Buruciye Medresesi’nin vakfiyesinden bazı satırlar, medrese avlusunun sağ taraf revaklarının yüzeyinde yer alan madalyonlar üstünde taşa kazılmıştır. Yine Buruciye Medresesi’nin hemen yakınındaki Sultan I. İzzeddin Keykavus’un darüşşifasıyla ilgili vakfiyesinin metni ve Konya’da Sadreddin Konevi vakfının kütüphaneye ait H.670/M.1271-72 tarihli metni taşa kazılı olarak günümüze ulaşmıştır.⁵⁷

Taşa kazılı vakfiye geleneğinin Anadolu Beylikleri döneminde yaygın bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Karaman’da İbrahim Bey imaretinin (H.837/M.1433-34) kubbeli köşe mekanlarının giriş kapıları üzerinde de 7 satır halinde vakfiye metni yer almaktadır. Karamanoğlu İbrahim Bey kurduğu vakıflarının vakfiyelerini ayrıca hazırlatmış olmasına rağmen yaptırdığı imaretin iki kapısı üzerinde taşa da işletmiştir. Konya’daki Hasbey Darülhüffâzi’nin (H.824/M.1421) Türkçe olarak taşa kazılmış vakfiyesi de Karamanoğulları beyliğinden kalma önemli örneklerdendir.⁵⁸

Beylikler döneminden kalan kitabe şeklinde düzenlenmiş vakfiyeler arasında Germiyanoglu Yakup Bey’in H.814/M.1411-12 tarihli vakfiyesi bu türün en tanınmış ve hakkında en çok yayın yapılmış örneklerden biridir.⁵⁹ Osmanlılardan Umur Bey’in XV. yüzyılın başlarına ait vakfiyesi de bu tür kitabe vakfiyelerin en eskilerindedir.⁶⁰ Her iki

⁵⁴ Sadi Bayram, “Selçuklu Vakfiyeleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1995, s.135.

⁵⁵ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, s.4.

⁵⁶ Gönül Cantay, “Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler”, s.149.

⁵⁷ Gönül Cantay, “Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler”, s.149.

⁵⁸ Gönül Cantay, “Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler”, s.150.

⁵⁹ Halim Baki Kunter, “Kitabelerimiz”, *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.445-446.

⁶⁰ Umur Bey H.859/M.1454-55 tarihli son vakfiyesinde bir araya topladığı bütün vakıflarına son şeklini vermiştir. Bu vakfiyenin biri taş üstüne kazılmış, iki nüshası vardır. (Bu vakfiye tafsilatlı bir şekilde tanıtılmıştır: “Câmi’in kapısının iki yanına yerleştirilmiş olan taş vakfiyeden anlaşıldığına göre Umur Bey’in son düzenlettiği vakfiyesi 859 Muharreminde (Aralık 1454) Arapça olarak yazılmış ve aynı yılın Cemaziyelahirinde önemli kısımları Türkçeye tercüme edilerek taş üstüne kazılıp yerine konulmuştur. Vakfiyenin Arapça düzenlenen orijinal nüshası ise bugün Atatürk kitaplığı diye anılan eski Belediye Kütüphanesinde Muallim Cevdet yazmaları arasında bulunmaktadır. Boyu

kitabenin de Türkçe yazılmış olması, Türkçenin resmî dilin yanısıra hukuk dili bakımından da bir gelişme halinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁶¹ Germiyanoglu Yakup Bey'in H.814/M.1411-12 tarihli vakıf kitabesi önce Necip Asım tarafından yayınlanmış, sonra Halil Ethem ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı da aynı vakfiyeyi neşretmişlerdir.⁶² Vakfiye en son Tuncer Gülensoy tarafından şeriye sicillerindeki bir kopyası ile mukayeseli olarak neşredilmiştir.⁶³

Kitabe şeklinde hazırlanmış vakfiyeler arasında Amasya'daki Beyazıt Paşa İmaretî Vakfiyesi ilginç örneklerden birisidir. Bu vakfiye ait olduğu mimarî eserden bağımsız olarak bir kayanın üzerine kazılmıştır. 8 satırdan oluşan Arapça kitabe evâsıt-ı Zilhicce 820 (19-28 Ocak 1418) tarihlidir. Bu imarete ait asıl vakfiye Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndedir. Beyazıt Paşa daha sonra H.820-823/M.1417-1421 yılları arasında dört ek vakfiye daha hazırlatmıştır.⁶⁴

İstanbul'un fethinden sonra da vakfiyelerin kitabeler halinde kaydedilme geleneğinin sürdüğü görülmektedir. İstanbul'da çeşitli yerlerde bu şekilde kaydedilmiş vakfiyeler vardır. Bunlar Atıf Efendi Kütüphanesi'nin iç duvarında, İstinye Neslişah Sultan Camii duvarında, Fâtih'te Bali Paşa Camii'nde ve Eyüp'te Süleyman Çavuş'un mezarının baş ve ayak taşlarındadır.⁶⁵ Mimar Sinan'ın yapılarından olan Bali Paşa camiinde kısmen Arapça ve Türkçe şadırvan vakfiyesi H.1000/M.1591-92 tarihli olup yapıya eklenen şadırvan vakıflarını belirtmektedir.⁶⁶

Vakfiyelerde kullanılan dil devletlerin resmî yazışma ve belge tanzim geleneklerine göre şekillenmiştir. Selçuklular genellikle resmî yazışma dili olarak kullandıkları Farsça ve Arapçayı vakfiye tanziminde de kullanmışlardır. Fakat Arapça vakfiyeler Farsçaya oranla çok fazladır. Hatta günümüze ulaşan vakfiyelerin tamamına yakını Arapçadır. Beylikler döneminde ise Selçuklu geleneğine bağlı olarak vakfiyeler yine Arapça ve Farsça olarak tanzim edilmiştir. Beylikler döneminde de dil ekseriyet olarak Arapçadır. Bu dönemde Osmanlılar dışında beyliklerde tespit edilen tek Farsça vakfiye H.725/M.1324-25 tarihli, Emir Şadi Bey b. İzzeddin Balaban'a ait vakfiyedir.⁶⁷

5,15 metre, eni 27,5 cm. olan bu nüsha Bursa kadısı Molla Hüsrev'in tasdikini ve imzasını taşımaktadır." İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.85-86.)

⁶¹ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s.410-411.

⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s.79-82.

⁶³ Tuncer Gülensoy, "II. Yakup Bey'in Taş Vakfiyesinin Dil ve İmlâ Özellikleri ile Tarihî Açından Değerlendirilmesi". *VIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler (Ankara 1976)*, c.II, Ankara 1979, s.613-644.

⁶⁴ Ali Yardım, *Amasya Kaya Kitâbesi (Bâyezid Paşa İmâretî Vakfiyesi)*, Ankara 2004, s.4-5.

⁶⁵ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.366; Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", s.150.

⁶⁶ Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", s.150.

⁶⁷ VGMA, Def. No.990/1624.

Osmanlı vakfiyeleri ise XIV. yüzyıldan XVI. yüzyılın ortalarına kadar çoğunlukla Arapça olarak tanzim edilmiştir. Bu yüzyıllarda Farsça ve Türkçe vakfiye sayısının toplamı bir kaçı geçmemektedir. Günümüze ulaşan tek Farsça vakfiye Orhan Gazi'nin H.724/M.1323-24 tarihli vakfiyesidir. Özellikle Sultanlara ait vakfiyelerin Arapça olarak tanzim edilmesine XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam edilmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında H.960/M.1552-53 tarihinde çıkarılan bir fermanla selatin vakfiyelerinin Türkçeye çevrilmesi emredilmiştir.⁶⁸

Vakfiyeler Arapçayı çok iyi bilen ulema tarafından tanzim edilmiştir. Ulemanın dil konusundaki bilgi ve yazışma tecrübesi, erken Osmanlı bürokrasisinde, şerî belgelerin ve özellikle de devlet adamlarına ait vakfiyelerin düzenlenmesinde ulemayı ön plana çıkarmış ve bu belgelerin tanziminde kullanılacak dilin ve Türkçe diplomatik kaidelerinin oluşturulmasında ulemaya önemli bir rol yüklemiştir.

Vakfiyelerde kullanılan yazı türü zaman içerisinde değişmiştir. Vakfiyeler daha çok sülüs, nesih, rika, talik, dîvânî ve siyâkat türünden yazılarla inşa ve kaydedilmiştir. Ayrıca vakfin statüsü ve mahiyeti yazı türünde değişikliğe de sebep olmuştur. Yüksek rütbeli devlet adamlarının vakfiyelerinde rika, tevki' gibi yazı çeşitleri kullanılmıştır.

Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemine ait orijinal vakfiyeler çok az sayıda olduğu için bu dönem vakfiyelerinde kullanılan yazı çeşidinin tarihi gelişimini örneklendirmek mümkün olmamaktadır. Fakat Beylikler dönemine ait az sayıdaki vakfiye örneklerine bakılırsa bu dönemde daha çok sülüs, nesih gibi yazıların kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı dönemine ait orijinal vakfiyelerde ve vakfiye defterlerinde genel olarak sülüs, bazı vakfiyelerde dîvânî ve nesih, suret halindeki hazine kayıtlarında ise siyâkat kullanılmıştır. Günümüze ulaşan en eski Osmanlı vakfiyesi olan Orhan Gazi'nin H.724/M.1323-24 tarihli Farsça vakfiyesi Selçuklu neshiyle yazılmıştır.

2.6.3.2. Vakfiyelerde Metin Dışı Diplomatik Unsurlar: Davet, Tuğra ve Tasdik Kayıtları

2.6.3.2.1. Davet

⁶⁸ BOA, *Dîvân-ı Hümâyün Ahkâm Defteri*, No.63'den nakleden İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi", s.550.

İslâm dünyasında vakfiyelerin tanzimine ortak bir özellik olarak besmele veya Allah'ın isimlerinden biri ile başlanmaktadır. Davet formülleri “Bismillah”, “Allah” veya “Elhamdülillah” gibi muhtelif davet cümlelerinden oluşmaktadır.

Selçuklu ve Beylikler devrine ait vakfiyelerden orijinal olarak günümüze ulaşmış belge sayısı az olduğundan, tespit edilebilen orijinal davet formülleri de birkaç örnekten öteye geçmemektedir.

Selçuklular döneminden kalma Celaleddin Karatay'ın H.645/M.1247-48 tarihli kervansaray vakfiyesinde davet formülü olarak “Hüve'l-aliyy” kullanılmıştır.⁶⁹ Yine Celaleddin Karatay'a ait H.651/M.1253-54 tarihli medrese vakfiyesinde ise davet formülü “Allahu hasbî ve ni'me'l-mu'în”dir.⁷⁰

Davet formülü ihtiva eden diğer bir Selçuklu vakfiyesi ise Sahip Ata Fahrüddin Ali'nin Sivas Gökmedrese vakfiyesidir. Bu vakfiyede davet formülü “Tevekkeltü alallâh” şeklinde kaydedilmiştir.⁷¹ Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'e ait H.670/M.1271-72 tarihli vakfiyede davet formülü “hüve'l-azîz” şeklindedir.⁷²

Selçuklu vakfiyelerinde geçen bazı davet formülleri besmele ile birlikte kaydedilmiştir. Mesela H.655/M.1257-58 tarihli Seyyid Nureddin Alparslan Er-Rufai vakfiyesinde davet formülü “Bismillahirrahmanirrahim, O en iyi yardımcıdır” şeklindedir.⁷³

Beylikler dönemi vakfiyelerinden elimizde olanlar genellikle suret olarak günümüze ulaştığı için bunlarda davet formülü bulunmamaktadır. Osmanlı vakfiyelerinin en eskilerinden itibaren davet formülü kullanılmıştır. Osmanlı diplomatiğinde, vakfiye tanzimine davet formülü olarak Allah'ın ismi veya sıfatlarından birini yazarak başlamak geleneği Selçuklu ve Beylikler devrinden miras kalmıştır.

Osmanlılar döneminden kalan XIV. yüzyıl vakfiyelerinden Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman Paşa için tanzim ettirdiği H.761/M.1359-60 tarihli vakfiyede de davet formülü mevcuttur. Fakat davet formülü Selçuklu geleneğinden farklı olarak “Elhamdü lillâhi'l-hâliki'l-ma'bûdü'r-rezzâk” şeklinde tanzim edilmiştir.⁷⁴ Bu tür bir hamd ifadesi içeren davet formülü daha önceki vakfiyelerde yoktur.

⁶⁹ Osman Turan, “Celâleddin Karatay Vakıfları”, s.90.

⁷⁰ Osman Turan, “Celâleddin Karatay Vakıfları”, s.137.

⁷¹ Sadi Bayram, Ahmet Hamdi Karabacak, “Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s.52.

⁷² Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s.17.

⁷³ Sadi Bayram, “Amasya-Taşova-Alparslan Beldesi Seyyid Nureddin Alparslan Er-Rufai'nin 655 H./1257 M. Tarihli Arapça Vakfiyesi İle 996 H./1588 M. Tarihli Seyyid Fettah Velî Silsile-namesi”, *Vakıflar Dergisi*, XXIII (1994), s.39.

⁷⁴ İ.H. Uzunçarşılı, “Orhan Gazi'nin Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa...”, s.444.

Bunun yanısıra vakfiyelerde kısa davet formülleri de kullanılmıştır. Mesela H.760/M.1358-59 tarihli Emir Süleyman'a ait vakfiyede davet formülü olarak sadece "hüve" ibaresi kullanılmıştır.⁷⁵ I.Murad'ın H.767/M.1365-66 tarihli vakfiyesinde ise davet formülü "hüve'l-muiz"dir.⁷⁶ Davet formülü olarak "hüve" ibaresi Osmanlı belgelerinde çok sık kullanılan bir formül olmakla birlikte, davet formülleri zamanla dua ve niyaz ibareleri ihtiva eden değişik formüllerden oluşmaya başlamıştır. Mesela H.850/M.1446-47 tarihli Turhan Bey vakfiyesinde davet formülü "Allahu veliyyü't-tevfik"⁷⁷ şeklindedir.

H.827/M.1423-24 tarihli Hacı İvaz Paşa vakfiyesinde ise davet formülü besmele ibaresi ile birlikte şu şekilde yazılmıştır: "Bismillahirrahmanirrahim ve bihi sikatı"⁷⁸. Bu vakfiyeden yaklaşık 120 sene sonra tanzim edilmiş olan II. Bayezid devrine ait Hasan Bey vakfiyesinde davet formülü "Bismillahirrahmanirrahim ve bihi'l-avn" şeklinde kaydedilmiştir.⁷⁹

2.6.3.2.2. Tuğra

Selçuklu ve beylikler devri vakfiyelerinden itibaren, Padişah, sultan, bey, emir v.b. gibi devlet adamlarına veya eşraftan ileri gelenlere ait olan vakfiyelerde davet formülünün hemen altında yeni bir diplomatik unsur olarak "Sultan" ibaresine ve tuğralara da rastlanmaktadır.

Beylikler devrinden günümüze ulaşan H.769/M.1367-68 tarihli Alaeddin Bey vakfiyesinde tuğra kaydedilmiştir. Ancak vakfiye metni tahrip olduğundan tuğrada sadece "İshak" ismi okunabilmektedir.⁸⁰ Beylikler devrinden kalma üzerinde tuğrası bulunan bir diğer vakfiye ise H.916/M.1510-11 tarihli Alaüddeve Bey vakfiyesidir.⁸¹

Osmanlı devrinin ilk dönemlerinden günümüze ulaşan padişah vakfiyelerinin bir çoğunda tuğra bulunmaktadır. Bunlardan ilki Orhan Bey'in H.724/M.1323-24 tarihli vakfiyesidir. Bu vakfiyede Orhan Bey'in tuğrası "Orhan bin Osman" şeklinde kaydedilmiştir.⁸² Yine Osmanlı devrine ait eski tarihli vakfiyelerden I. Murad'ın H.767/M.1365-66 tarihli vakfiyesinde de tuğra "Murad bin Orhan" şeklinde kaydedilmiştir, ki

⁷⁵ Tahsin Öz, "Murad I. İle Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", s.244.

⁷⁶ Tahsin Öz, "Murad I. İle Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", s.242.

⁷⁷ Tayip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.251.

⁷⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dair", *İÜEF Tarih Dergisi*, X/14 (1959), s.43.

⁷⁹ Tayip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.265.

⁸⁰ İ. H. Konyalı, "Bir Hüccet İki Vakfiye", s.103.

⁸¹ İbrahim Solak, "916H./1510M. Tarihli Alaüddeve Bey Vakfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2006), s.523-537.

⁸² İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.277- 280.

bu tuğra I. Murad'ın tespit edilen ilk tuğrasıdır.⁸³ Üzerinde tuğra bulunan bir diğer Osmanlı vakfiyesi ise Fetret devrine aittir. Vakfiye Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'a ait olup "Emir Süleyman b. Bayezid" şeklinde istif edilmiştir.⁸⁴ Daha sonraki sultanlara ait vakfiyelerde de tuğra vakfiyenin önemli bir diplomatik unsuru olarak sürekli kullanılmıştır.

2.6.3.2.3. Kadı Tasdik ve İmzası

Vakfiyelerde davet formülünden ve varsa tuğradan sonra ve genellikle metnin üst kısmında vakfiyeyi tasdik eden kadı veya kazaskerin tasdik ibaresi ve imzası bulunur. Bu imzalar Arapça olarak düzenlenmiştir. Vakfiye sahibi padişah, sadrazam veya önemli bir devlet görevlisi ise vakfiyeyi tasdik eden kazasker ve kadıların sayısı da buna bağlı olarak artmaktadır.

Bir vakfiyenin geçerli olabilmesi için kadı tarafından tasdik edilmesi gerekirdi. Kadı ise mahkemede gördüğü her dava gibi tasdik ettiği vakfiyelerin bir suretini de şeriye siciline kaydedirdi. Kadı tarafından tasdik edilmeyen ve sicile kaydedilmeyen vakfiye geçersiz sayılırdı.

Vakfiyelerde iki türlü tasdik ibaresi bulunmaktadır. Birincisi vakfin yapıldığı tarihte, ilgili mahallin kadısı tarafından yapılan tasdiktir. Bu tür tasdiklerde kadı vâkıfın ikrarını ve şahidlerin şهادetlerinin mahkeme katında sahîh ve sâbit olduğunu, vakfin lüzumunu, gerçek ve şerî olarak sübut bulduğunu, vakfiyenin muhteviyatının sabit görüldüğünü ve içinde şek ve şüphe bulunmadığını ifade eden Arapça ibarelere yer vermektedir. Kadı vakfiyenin tasdikini "vakfiyenin doğruluğuna hükmettim", "vakfiyenin doğruluğuna ve sübûtuna hüküm verdim", "vakfiyeyi tenfiz edip imza ederek izin verip tescil ettim", "mesul olarak üzerini tescil ettim" v.b. Arapça ifadelerle yapmaktadır.

Vakfiyeyi tanzim eden kadıdan sonra yapılan diğer tasdikler ise, vakfiyenin tekrar tasdik edilmesi veya herhangi bir sebeple suretinin çıkarılması gerektiği hallerde yazılmıştır. Bu tasdik ibarelerinde, genelde metnin aslına uygun, ilavesiz ve noksansız, doğru olarak nakledildiğine dair ifade ve beyanlar yer almaktadır. Tasdik ibarelerinin bir kısmı bir veya iki cümleden ibaret iken diğer bir bölümü ise daha uzunca olarak kaleme alınmıştır.⁸⁵

Selçuklu döneminden günümüze ulaşmış olup tasdik ibaresi taşıyan en eski vakfiye H.606/M.1209-10 tarihli Amasya Halifet Gazi vakfiyesidir. Vakfiyenin üzerinde biri asıl

⁸³ Tahsin Öz, "Murad I. İle Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", s.242.

⁸⁴ İ.H. Uzunçarşılı, "Çandarlı Zâde Ali Paşa Vakfiyesi", s.552.

⁸⁵ A. Açıklık, A. Sağırılı, *Tokat Merkez Vakıfları*, s.44.

vakfiyeyi tasdik eden kadıya, diğer üçü sureti tasdik eden kadılara ait olmak üzere dört ayrı kadı tarafından yapılmış tasdik kaydı bulunmaktadır. Vakfiyenin asıl tasdik kaydı Kayseri kadısına aittir.⁸⁶ Tasdik kaydının tercümesi şu şekildedir:

“Bu yazıda adı geçen şahidlerin şهادeti ile adı geçen vâkıfın kendisine nisbet edilenlerin hepsini ikrar ettiği katımda sabit, gerçek ve şerî olarak sübut buldu. Vakfi yapan kişiden vakfın yerlerini, masraflarını ve şartlarını sorduktan ve yüce Allah’a istiâre ettikten sonra vakfiyenin doğruluğuna hükmettim. Yanımdaki şahidleri, adil kimseleri bu hükme şahid kıldım. Bunu Rabbinin rahmetine muhtac olan Ahmed bin Serâsfâd bin Ahmed el-Razi yüce Allah’a hamd ve Peygamber’e selam ederek yazdı.”⁸⁷

Diğer üç tasdik kaydı ise Amasya kadılarına ait olup vakfiyeden çıkarılan suretlerin aslına uygun kaydedildiğine dair yapılmış tasdiklerdir.⁸⁸

İzzettin Keykavus’un Sivas’ta yaptırdığı Darüşşifanın H.617/M.1220-21 tarihli vakfiyesi ise beş ayrı kadı tarafından tasdik edilmiştir. Osman Turan bunun sebebinin vakfiyenin aslı kaybolduğundan şahidlerin şهادetine dayanılarak yeniden çıkarılan suretin vakfın ilgili olduğu bütün yerleşme yerlerinin kadılarınca imzalanmış olması ihtimaline bağlar. Zira kadıların bir idarî görevi de vakıf şartlarının yerine getirilmesini sağlamak olduğundan, vakfiyede adı geçen yerlerin kadıları kendi bölgelerinden Sivas Darüşşifası’na yapılan vakıfları tespit ve tescil etmişlerdir.

Beylikler devrinden günümüze ulaşan vakfiyelerden Eratnaoğulları devrine ait H.746/M.1345-46 tarihli Fağfur Paşa vakfiyesinde farklı tarihlerde kaydedilmiş on adet tasdik kaydı bulunmaktadır. Bunlardan beş tanesi Amasya kadılığına, ikisi Niksar kadılığına, diğerleri ise Sultan Bayezid Han Medresesi müderrisine, Memâlik-i Rum (Sivas vilayeti) evkaf müfettişine ve aynı zamanda Rum memleketi (Sivas Vilayeti) evkaf müfettişi olan Konya kadısına aittir.

Osmanlı devri vakfiyeleri de Selçuklu ve Beylik vakfiyelerinde olduğu gibi kazasker ve kadılar tarafından tasdik edilmiştir. Orhan Bey’in kardeşi Alaeddin Bey’e ait H.733/M.1332-33 tarihli vakfiyede ikisi Bursa kadılarına ve biri de daha ileri bir tarihte

⁸⁶ Yinanç Amasya’da yapılan bir vakfın Kayseri kadısı tarafından tasdik edilmiş olmasını Kayseri mahkemesinin Amasya mahkemesinin bir üst mahkemesi olmasıyla izah etmeye çalışmıştır. Burada vakfiye sahibinin vakfiyesini Kayseri’de iken tanzim ettirmiş olması ihtimali de düşünülebilir. (Refet Yinanç, “Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s.7.)

⁸⁷ Tercüme Refet Yinanç’a aittir. (“Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, s.10.)

⁸⁸ Bu suret tasdikleri şu şekildedir: “Bu vakfiye ilavesiz ve noksansız olarak aslından nakledilmiştir. Bunu, şanı yüce Allah’a muhtaç, Amasya kadısı Hacı İbrahim yazmıştır. Allah onu affetsin. Mamur ola çün Kabe-i Beyt-i del? İbrahim”; “Yardım edici odur. İlavesiz ve noksansız aslına uygun olarak nakledilen bu yazıyı Amasya kadısı Abdurrahman b. Muhammed Muslihi -yüce Allah her ikisini de bağışlasın- haram ayı Muharrem’in sonunda hicri sekiz yüz elli iki yılında yazdı.”; “Yardım edici odur. Amasya kadısı mevlâ, âlim ve mağfur Mevlânâ Abdurrahman b. Muhammed Muslihi -toprağı bol olsun- tarafından aslından nakledilen bu yazıyı adı geçen nakil Amasya kadısının oğlu fakir Muhammed Muslihi yazdı. Yüce Allah onları affetsin.” (Refet Yinanç, “Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, s.10.)

vakfiyenin doğruluğunu tasdik eden kazasker Mahmud b. Mehmed'e ait olmak üzere üç tasdik kaydı bulunmaktadır. Vakfiyede kayıtlı bulunan Bursa kadısına ait tasdik kaydı şu şekildedir:

“Hâzihi’s-sûretü’l-vakfiyyetülleti zübiret ve hurriret cemî’u mâ-fihâ bi-iznî ve ma‘rifetî ve ene efkaru’l-verâ Davud bin Kemal el-müvellâ bi-medineti Bursa el-mahruse.”⁸⁹

Vakfiyede Mahmud b. Mehmed'e ait tasdik kaydı diğer kadılardan farklı bir üslup ve inşa sahiptir:

“Vazuha ledeyye ve sahha beyne yedeyye cereyanü’l-hayrât ve tareânü’l-meberrât ala vefkı mâ-zübera fi’l-mezbûr ve tubkı mâ süfira fi’l-mesfûr ve hakemtü bi-sihhatihâ ve lüzûmiha hükmen lâzimen ve lüzûmen câzimen harrarahü’l-abdu’l-muhtac ilâ rahmeti rabbihî’l-latif Mahmud bin Mehmed es-Sultanöyüğü el-mukalled fi memâliki’l-mukallid hamden lillâhi ve musalliyen alâ nebiyyihi ve müsellimen.”⁹⁰

Kazasker ve kadılar Arapçaya vukufunu ve belge tanzimindeki iktidarını göstermek üzere, tasdik ettikleri vakfiyelerin tasdik ibarelerini birbirinden farklı şekilde yazmaya gayret etmişlerdir. Mesela II. Murad ve Fâtih dönemlerinde kazaskerlik yapan Mahmud Çelebi'nin muhtelif tarihlerde tasdik ettiği dört vakfiyede de tasdik ibaresi birbirinden farklıdır. Bunlardan ilki H.850/M.1446-47 yılına aittir.⁹¹ Orhan Gazi adına düzenlenmiş vakfiyelerden birinin II. Murad döneminde yapılmış Türkçe tercümesini tasdik eden Kazasker Mahmud Çelebi'nin tasdik ibaresi şu şekildedir:

“Mâ fi tayyihî mutâbıkun li’l-asli’l-menkül anhu harrarahû Mahmud bin Seydi Ahmed el-kadı bi’l-askeri’l-mansûr”⁹²

Bu imzanın Türkçesi şöyledir:

“Bu vakfiye kendisinden nakil yapılan aslına mutabıktır. Bunu asker-i mansûra kadı olan Mahmud bin Seyyid Ahmed yazdı.”

Mahmud Çelebi'nin II. Murad'ın evâil-i Receb 852/31 Ağustos-9 Eylül 1448 tarihli vakfiyesindeki tasdik ibaresi ise şu şekildedir:

“Vazuha mâ-fihî indî harrarahû Mahmud bin Seydi Ahmed el-kâdı bi’l-askeri’l-mansûr ufiye anhümâ”⁹³

Bu imzanın Türkçesi şöyledir:

“Bu vakfiye münderecâtı huzûrumda takrîr edilmiştir. Bunu asker-i mansûre kadı olan Mahmud bin Seydi Ahmed yazdı.”

⁸⁹ Hüseyin Hüsameddin, “Alaeddin Bey”, *TTEM*, sene 15, No.9/86 (1341), s.206.

⁹⁰ Hüseyin Hüsameddin, “Alaeddin Bey”, s.206.

⁹¹ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, *TTEM*, XVII/7 (1926), s.284-301.

⁹² Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, s.284.

⁹³ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, s.292.

Germiyânzâde İshak Çelebi'nin Manisa'daki vakıflarının H.866/M.1461-62 yılında Fâtih'in emriyle tanzim edilen vakfiyesinde ise yine Mahmud Çelebi'nin şu tasdik kaydı görülmektedir:

“Sebete mâ fihi indî harrerehû Mahmud bin Seydi Ahmed el-kâdı bi'l-askeri'l-mansûr ufîye anhumâ”⁹⁴

Bu tasdik kaydının Türkçesi de şöyledir:

“Bu vakıfnâmenin muhtevası huzûrumda sâbit olmuştur. Bunu asker-i mansûre kadı olan Mahmud bin Seydi Ahmed yazdı. Allah o ikisini affetsin.”

Yörgüç Paşanın biraderi Hayrettin Hızır Paşanın H.870/M.1465-66 tarihli vakfiyesinde ise Mahmud Çelebi'nin şu tasdik kaydı görülmektedir:

“Vecedtu hû muvâfıkan li'ş-şer'i'l-kavîm ve's-sırâtı'l-müstakîm kabultühü ve irtezaytühü ve ene'l-fakîr Mahmud bin Seydi Ahmed el-kâdı bi'l-askeri'l-mansûr ufîye anhumâ” (Defter-i Anadolu 5 Sahife 255)⁹⁵

Bu tasdik kaydının Türkçesi şöyledir:

“Bu vakıfnâmeyi şeriata ve usûl-i şer'iyeye muvâfık buldum. Kabul ve istihsân ederek imza ettim. Ben fakir, asker-i mansûre kadı olan Mahmud bin Seydi Ahmed. Allah o ikisini affetsin”

Mahmud Çelebi'de olduğu gibi Osmanlı şeyhülislamlarından Molla Fenarî'nin Bursa kadılığından itibaren tasdik etmiş olduğu vakfiyelerde de farklı üslup ve inşa tarzlarına şahid olunmaktadır. Yıldırım Bayezid'in H.802/M.1399-1400 tarihli Bursa imareti vakfiyesinde tasdik kaydı Bursa kadısı Molla Fenarî (Mehmed b. Hamza b. Mehmed)'ye aittir. Bu tasdik kaydının satır sonları kopuktur. Kaydın okunabilen kısımları şu şekildedir:

“Mâ tazammanahû mutâvi hâze'l-...? bi-cümletin vâsiletin sâbitün ledeyye bimâ sebetehû bi-emârâtihi ve delâilihi ve kad hakemtü bi-sihhatihî ve teshilihî alâ zâlik cemâ'atün mine'l-mezbûrîn bi-cenbihî'l-cemâ'ati'l-vâkifi's-sâmi'în marifeten bilâ vâsitati fehmihim ve'l-küttâb ve'l-cümletü min a'yâni'l-medîneti'l-lezîne ketebû Mehmed bin Hamza bin Mehmed el-hâkimu yevme izin bi-dâri'l-mülki Bursa el-mahrûse.”⁹⁶

⁹⁴ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, s.293.

⁹⁵ Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey'in Vakfiyesi”, s.293.

⁹⁶ E. H. Ayverdi, “Yıldırım Bâyezid'in Bursa Vakfiyesi”, s.38.

Orhan Gazi adına düzenlenmiş H.761/M.1359-1360 tarihli vakfiye de Molla Fenarî⁹⁷ tarafından Yıldırım Bayezid döneminde ve muhtemelen H.795-804/M.1357-1402 yılları arasında tasdik edilmiş olup bu tasdik ibaresi şu şekildedir:

“İmâm-ı allâme, haber-i fihamê? Kadı merhûm Hemedânî⁹⁸ tarafından tahrîr ve tescil edilen Sultan Orhan’ın zâviyesine aid işbu vakfiye sûretini Sultan bin Sultan Bayezid bin Murad Han bin Orhan’ın izniyle tenfiz eyledim. Ta ki vakfiye derûnunda münderic olan şurûta riâyet mümkün ve emsâlinin tekrâr ve teksîriyle ziyâ’ından mahfûz ola. Ben mahmiye-i Burusa hâkimi Mehmed bin Hamza bin Mehmedim. Beni ve kadı Hemedânî merhûmu Cenâb-ı hakk te’âlâ zâhirî ve bâtinî lutf ve ihsânıyla afv ve mağfîret buyursun.”

Molla Fenarî’nin H.802/M.1399-1400 tarihli bir tasdik kaydı da Yıldırım Bayezid Han’ın İshakî dervişleri için yaptırdığı H.802/M.1399-1400 tarihli zaviye vakfiyesinde geçmektedir. Bu tasdik kaydının tercümesi şu şekildedir:

“Ben, sözü geçen beldede şu günde hâkim bulunan Muhammed b. Hamza b. Muhammed’im. Bu şerî yazıda olanların hepsi sahihtir ve riayet edilecek hüküm bunda gösterilmiştir. Benim şahidlerim vâkıfın ikrârına şehadet eden, altda yazılı bulunanlardır. Hükümüm lüzumunu müeyyittir. Cenab-ı Hak, ona nusret buyursun ve her gününü dününden hayırlı kılsın.”⁹⁹

XV. yüzyılın ilk yarısında görev yapmış olan Hacı İvaz Paşa’nın Tokat’daki medrese ve mescidinin H.827/M.1423-24 tarihli vakfiyesinde Molla Fenarî’ye ait tasdik kaydı ise şu şekildedir:

“Bu vakfiyenin sevâbıkından ve levâhıkından ve hakikatlerin mücmellerinden ve dekayıkın mufassallarından müstemil olduğu şeylerin mecmu’u tarik-i katı’-ı şerî ile katımda sabit olup delil-i mer’î-i mu’teber ile ben Mehmed b. Hamza b. Mehmed’im indimde tahakkuk etti.”¹⁰⁰

Tasdik kayıtları Molla Fenarî’ye ait olan dört farklı vakfiyenin ilkinde “kad hakemtü bi-sıhhatih” ibaresiyle vakfiyenin sıhhatine hükmolunduğu, ikincisinde vakfiyenin Sultan Bayezid’in izniyle tenfiz edildiği ve vakfiye şartlarının yerine getirilmesi için vakfiyenin yazılı hale getirildiği, üçüncüsünde “bu şer’î yazıda olanların hepsi sahihtir” ibaresiyle vakfın

⁹⁷ Hüseyin Hüsameddin Molla Fenarî’nin vakfiyeyi tasdik tarihi hakkında şu bilgileri vermektedir: “Mehmed bin Hamza bin Mehmed, diğer imzalarıyla da sabit olduğu üzere devlet-i Osmâniyede ilk Şeyhülislam diye gösterilen Mevlânâ Şemseddin Mehmed bin Hamza el-Fenârîdir. Bu zâtın ilk Bursa kadılığı H.804-805/M.1401-1403 senesidir. Çünkü imzaları bunları göstermektedir. Şu halde Orhan Beyin bu vakfiye sûreti, Molla Fenari tarafından H.795/M.1392-93 ile H.804/M.1401-02 seneleri arasında nakl ve tenfiz edilmiş demektir. Çünkü Yıldırım Sultan Bâyezid izniyle yazmışdır.” (Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey’in Vakfiyesi”, s.294.)

⁹⁸ “Molla Fenari’nin şu imzasından anlaşılır ki 761 Cumâdiyelahiresi evâilinde Bursa kadısı (Mevlânâ İmâm Hemedânî) idi. Çünkü Sultan Orhan’ın vakfiyesini tanzim ve tescil eden kadı, İmam Hemedânî idi. Kadı Hemedânî, Mevlânâ Burhaneddin İbrahim bin Ali bin Yusuf el- Hemedâniyi’l-hanefîdir. Bu zatın şöhret-i ilmiye ve zatiyesine binâen Molla Fenari namını tasrîh etmiştir. 838’de Edirne kadısı bulunduğunu imzası gösteren Mevlânâ (Taceddin İbrahim) bin Mehmed bin el-İmami’l- Hemedâniyi’l-Hanefî, bu zâtın hafididir. Molla Fenari’nin kuyûd ve imzâlarına nazaran tercüme-i hâli pek uzundur. Bunu diğer vakfiyelerde arz edelim.” (Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey’in Vakfiyesi”, s.295)

⁹⁹ H. Adnan Terzi, “Bursada’da İshakî Dervişlerine Mahsus Zâviyenin Vakfiyesi” *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s.428.

¹⁰⁰ İ.H. Uzunçarşılı, “Hacı İvaz Paşa’ya Dair”, s.43.

sahih olduğu, dördüncüsünde ise “katımda sabit olup” ibaresiyle vakfiye şartlarının Molla Fenarî katında sabit olduğu ifade edilmektedir.

Osmanlı vakfiyelerinde kadıların belgeyi tasdik ve vakfı tesciline dair kayıtlar son dönemlere kadar Arapça olarak devam etmiş ve tasdik ve tescil ibareleri de genellikle birbirinden farklı inşa ve üslupta yazılmaya çalışılmıştır.

Vakfiyelerin orijinallerinde mevcut olan tasdik kayıtları incelediğimiz XVI. yüzyıl Üsküdar sicillerinde yer almamaktadır. Bu döneme ait sicillerde tasdik kaydı yerine vakfiyenin mahiyetini anlatan ve vakfiyenin kime ait olduğunu bildiren cümleler yer almıştır. Daha geç dönemlerde tasdik kayıtları da vakfiye suretlerine işlenmeye başlanmıştır.

XVII. yüzyıl sicillerinde kayıtlı vakfiyelerde orijinal vakfiyelerde bulunan tasdik ibareleri de sicillere yazılmaya başlanmıştır. XVII. yüzyılda başlayan bu uygulama XX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Mesela H.1150/M.1737-38 tarihinde Üsküdar kadısı Hasan Şakir tarafından tasdik edilen ve Üsküdar’da ikamet eden Feyzullah Efendi’ye ait olan bir vakfiyenin tasdik kaydı şöyledir:

“Mâ hüve'l-mersûm fî hâze'l-kitâbi's-şer'î ve'r-rakîmü'l-mer'î mine'l-vakf ve't-tescîl ve's-şart ve't-tesyîl hakemtü bi-sihhatihi ve lüzûmihi alâ muktezâ umumîhi ve husûsihi vâkıfen bi-akvâli'l-fukahâi'l-müctehidîn ve's-selâi? fî külli aslin ve fer'in metînin zâ'afe ecre'l-vâkifi fî dünyâhû ve uhrâ kemâ yahtâruhû ve yahvâhu ve ene'l-fakîr Hüseyin Şakir el-mevlâ hilâfeten bi-mahkemeti Mahmudpaşa bi-medîneti Kostantiniyye gufira lehu ve veli-vâlideyh”¹⁰¹

ما هو المرسوم في هذا الكتاب الشرعي والرقيم المرعي من الوقف والتبعية والشرط والتمسك
حكمت بصحة ولو زعمه على مقتضى عمومه وخصوصه واقفا بقول
الفقهاء والمجتهدين والسلا في كل اصل وفرع من
صواعق الواصف في دنياه واهواه
كالحماره واهواه وانا الفقير
الموحد والمحمود
عبد الله
عمره والوالد

(Üsküdar Ş.S., No.395, vr.59b.)

XIX. yüzyılda da Üsküdar sicillerinde yer alan vakfiyelerdeki tasdik kayıtları Arapça olarak yazılmıştır. 27 Şaban 1219/1 Aralık 1804 tarihli bir vakfiyedeki tasdik kaydında Üsküdar kadısı Mehmed Bekrî'nin vakfiyenin sıhhatine dair tasdiki şu şekilde düzenlenmiştir:

¹⁰¹ Üsküdar Ş.S., No.395, vr.59b.

“Mâ-hurrira fihî mine'l-vakfî ve şurûtihi cerâ ledeyye ve vazuha beyne yedeyye ve ene'l-fakîr ilâ Rabbihi'l-kadîr Mehmed Bekrî el-mevlâ hilâfeten bi-medineti Üskûdar gufira lehu”¹⁰²

ما فيه من الوقف والسر وطوعه وكرهه في الوقف من
ذات العصر الى ربه العذر محو مكر المولى احمد
محمد بكدار
محموله
(Üskûdar Ş.S., No.558, vr.34a.)

Üskûdar sicillerinde kayıtlı bu döneme ait diğer vakfiyelerde de tasdik kayıtları vakfın sıhhat ve lüzumunun tasdikini gösteren Arapça cümlelerden oluşur. Üskûdar sicillerinde yer alan 15 Rebiulevvel 1272/25 Kasım 1855 tarihli bir tasdik kaydında Üskûdar kadısı Mustafa Tevfik Efendi vakfiyenin ve şartlarının katında vaki olduğunu ve vakfın sıhhat ve lüzumuna hüküm ettiğini ve vakıf konusundaki vaki ihtilafların bilinerek vakfiyenin kendisi tarafından yazıldığını ifade etmektedir.

“Mâ-fihî mine'l-vakfî ve şurûtihi vaka'â indî ale'n-nehci'l-mesbûti ve hakemtü li-sihhatihi ve lüzûmihi âlimen bi'l-hilâfi'l-vâki' beyne'l-eimmeti'l-eslâf nemekahû'l-fakîr ileyhi azze şânuhû Harputî Hoca-zade es-seyyid Mustafa Tevfik el-mevlâ hilâfeten bi-medineti Üskûdar gufira lehüma”¹⁰³

ما فيه من الوقف والسر وطوعه وكرهه في الوقف من
ذات العصر الى ربه العذر محو مكر المولى احمد
محمد بكدار
محموله
(Üskûdar Ş.S., No.643, vr.32a.)

Bu tür ifadeler XIX. yüzyılın sonuna kadar kadılar tarafından yazılan diğer vakfiyelerde de kısmî bazı değişikliklerle yazılmaya devam edilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰² Üskûdar Ş.S., No.558, vr.34a.

¹⁰³ Üskûdar Ş.S., No.643, vr.32a.

¹⁰⁴ “Mâ-hüve'l-muharrer fihî min vakfî'n-nukûdi da'vî? indî alâ vecihî'l-cemilî? t-tahmîl? hakemtü bi's-sihhati ve'l-luzûmi mine'l-mantûki ve'l-mefhûmi âlimen bi'l-hilâfi'd-dâyir beyne'l-ekâbir ketebehû'l-fakîr Ahmed Efendizâde Mehmed Emin el-mevlâ hilâfeti bi-medineti Üskûdar ufiye anhüma. [8 Şevval 1294]” (Üskûdar Ş.S., No.713, vr.46); “Mâ-fihî mine'l-vakfî ve şerâitihi ve's-sicilli/ve'l-habli? ve zevâbitihî ve tebdîli li-kabzihi kuyûdi'l-vakfiyyeti's-sâbikati ve beyâni's-şurûti'l-marziyyeti'l-lâhilati ve sahha ledeyye ve vuziha beyne yedeyye ve hakemtü bi-sihhatihi ve lüzumihî

2.6.3.3. Vakfiye Metni

Vakfiye metni giriş, vâkıfın tanıtımı, mevkûfun tanımı, vakıf şartları, mütevellinin tanımı, vakıftan rücu', mütevellinin itirazı ve hüküm olmak üzere sekiz rükundan oluşur. Fakat bu rükunların tamamı erken dönemlerde tanzim edilmiş vakfiyelerde bulunmayabilmektedir.

Üsküdar şeriye sicillerinde kayıtlı bulunan vakfiyeler incelendiğinde bunların metin ve diplomatik özellikleri bakımından birbirinden farklılık arzettiği ve vakfiyelerin zaman içerisinde tekamül ettiği görülmektedir. XVI. yüzyılın başlarına ait vakfiyeler kısa ve basit bir görünüme sahipken daha sonraki dönemlerde vakfiyelerin detaylı hale geldiği ve diplomatik bakımdan geliştiği görülmektedir.

Erken dönem şeriye sicillerinde kayıtlı bulunan vakfiyelerin bazıları diplomatik özellikleri bakımından hüccet formatında tanzim edilmiş olup başlangıç ve bitiş formülleri bakımından bunları hüccetlerden ayırmak zordur. Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan XVI. yüzyıla ait ilk vakfiyelerden Arapça olanlar aynı hüccetlerde olduğu gibi “akarra ve a'tarafa” şeklinde Türkçe olanları ise “sebeb-i tahrir” formülü ile başlamaktadır. Şekil olarak tamamen hüccetlere benzeyen bu vakfiyelerin muhtevası ancak metin okunduğunda tespit edilebilmektedir.

Üsküdar şeriye sicillerinde tespit edilen ilk vakfiye Hasan Bey b. Abdullah'ın vakfettiği 2000 akçe için düzenlenmiş olup 5 Ramazan 925/31 Ağustos 1519 yılına aittir.¹⁰⁵ Arapça olan bu vakfiye davet formülü veya tasdik kaydı taşımamaktadır. Vakfiye metninin girişinde de her hangi bir hamd veya salât ibaresi yoktur. Vakfiye *fasl* başlığı taşımakta olup vâkıfın vakfa dair ikrarı ile başlamakta ve konuya doğrudan giriş yapılmaktadır. “akarra ve a'tarafa” ifadeleriyle başlayan vakfiye diğer hüccetlerden ancak metni okununca ayırt edilebilmektedir.

âlimen bi'l-hilâfi beyne'l-eimmeti'l-eslâfi ve ene'l-fakîr ilâ'llâhi te'âlâ es-Seyyid Mehmed Selim ibni Halil el-mevlâ hilâfeti bi-medineti Üsküdar gufira lehüma. [22 Zilhicce 1300]” (Üsküdar Ş.S., No.718, vr.55)

¹⁰⁵ Üsküdar Ş.S., No.1, vr.101b.

وهو واعترف بكره مصطفى عبه بنوت وكاله سلفه من بكره مصطفى ابن كرهه في قومه صار له
 امر قوي فضا ككوى الحجة لا قرار بالوقف له والوقوف عنه سبالة على جوب عيسى ومحمد عيسى
 بان الموقوف بكره بوقفه وجس الى درهمه في راجي فافه من ماله وسله الى مولانا محمد
 قايه ولي وشرفه ليزين شرفه ما صدقته ويمر من الرخ المحصول عشره ودرهما الى
 من نصيبه متوليا لهذا الوقف وصراف الباق وهو ماله وما كانه درهما من الرخ الى المذکور محمد
 علي ليزين من القرآن العظيم مثلا كل يوم من با من مصحف الذي سبناه بثلاث مائة درهمه ودرهمه
 وبسبب ذلك انضامه لدرهمه ما دام ذكر المصحف باقيا ولا افنى وبذلك من اي مصحف شاء انقاري
 من رجب من دينك الوضوء من خماسم الروم في اصح الوكيل المذكور مع تولانا المسطور محمد الى
 وظلم المذکور مولانا محمد حكمه في دينك الوضوء ولزوم طهنت بعدة وبنكر الوضوء ولزومها
 على من يوجب من جواه ذلك صحها من لاله المحمدي من رسولنا صلى الله عليه وسلم
 وعلى سدا وفتح ان سبالة والورث في اليوم الخامس من رمضان المبارك سنة ثمان مائة وسبع
 وعشرون على لاله عمر وعلي بن عقود وقابل لعلهم وسموه لاله محمد بن محمد بن محمد
 الموقر الموقر الموقر

Üsküdar Ş.S., No.1, vr.101b

“Bekir b. Mustafa, Gebze kazasının Sarulu köyünde ikamet eden Hasan Bey b. Abdullah’a vakfetmek ve bundan dönmeyi ikrar hususunda Ali Fakih b. İsa ve Mehmed b. Yahya’nın şahidlikleriyle vekil olduğu sabit olduktan sonra ikrar ve kabul etti ki, zikri geçen Hasan Bey 2000 gümüş akçeyi vakfetti ve Kadı efendimiz Mehmed b. Hacı Veli’ye verdi ve on akçeye karşılık onbir akçe gelir getirmesini ve elde edilen kârdan yirmi dirhemini bu vakfa müteveli olarak atanan kimseye verilmesini ve bahsi geçen kârdan geri kalan 180 akçenin de 300 akçeye almış olduğu ve yine bunun için vakfettiği mashaftan her gün bir cüz okumak üzere adı geçen Mehmed’e verilmesini, bu mushaf sağlam kaldığı müddetçe buna devam edilmesini, okunamaz hale gelince de okuyucunun istediği bir mashaftan okumasını sonra da onun evladından Kur’an okumayı en iyi bilen ve en uygun olanın okumasını, daha sonra da kadı ve mütevellinin uygun gördüğü kimsenin okumasını şart koştu. Vakfeden zat bu kâr elde edilmesi işleminin zikri geçen kazada yapılmasını da belirledi. Sonra bağlayıcı olmadığını delil göstererek bu iki vakıftan döndü. Böylece zikri geçen vekil, adı geçen Kadı Efendimiz Muhammed ile birlikte davacı oldu ve Kadı Efendi geldi ve bu iki vakfın sıhhatine ve bağlayıcı olduğuna hükmedilmesini talep etti. Ben de Allah hepsinden razı olsun müctehid imamlardan bunların sahih olduğu görüşünde olanların mezhebine uyararak bu iki vakfın sahih ve bağlayıcı olduğuna hükmettim. Bunun üzerine şahid tutma ve kayda geçme 925 yılı Ramazan ayının beşinci günü gerçekleşti.

Şâhitler:
 Müezzin Hacı Ali b. Hacı Ömer, Müezzin Ali b. Yakub, Müezzin Kabil b. Abdullah, Nasuh Fakih b. Davud, Mehmed b. Mahmud ve diğerleri.”¹⁰⁶

Vakfiyenin tanziminde dikkat çeken bir husus da vakfın para vakfi olması dolayısıyla yer alan *vakıftan rücu* kaydıdır. Kadı, vakıftan rücu’ ifadesini kaydettikten sonra, vakfın sıhhatine ve bağlayıcı olduğuna hükmetmek üzere müctehid imamlardan para vakfının sahih olduğu görüşünde olanların görüşlerini kabul ettiğini ifade etmiş ve vakfi tescil etmiştir. Vakfiyenin şahidleri ise *şuhûdü’l-hâl* başlığı altında kaydedilmiş olup beş şahidin üçünün müezzin olduğu dikkat çekmektedir.

¹⁰⁶ Üsküdar Ş.S., No.1, vr.101b.

Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan vakfiyelerin tanzim usulünün XVI. yüzyılın sonlarına doğru değiştiği görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, daha önce hüccet formatında tanzim edilen vakfiyeler, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bütün diplomatik unsurları ihtiva edecek şekilde hazırlanmaya başlanmıştır.

XVI. yüzyılın sonlarına ait Üsküdar sicillerinden tespit edilen H.987/M.1579-80 tarihli bir vakfiye bu şekilde düzenlenmiştir.¹⁰⁷ Bu vakfiyenin metninde davet formülü ve kadı tasdik kaydı mevcut olmayıp sadece vakfiyenin sahibini tanıtan bir başlık bulunmaktadır. Bu başlık “Sahibetü’l-hayrât Şem‘î Hatun’un Kassâm Nasuh Halife imzâsıyla mûmzâ vakfiyesi sûretidir” şeklinde olup buradan vakfiyenin tasdikinin Kassâm Nasuh Halife tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyeye daha sonra Allah’a hamd ve peygambere salât ifadeleri içeren Arapça girizgâhla devam edilmiştir. Vâkıfın vakfettiği ev ve para miktarı kaydedildikten sonra şartları zikredilmiştir. Buna göre Şem‘î Hatun Üsküdar’da Mehmed Paşa mahallesinde bir evini ve 1500 akçe parasını vakfetmiştir. Şem‘î Hatun paranın işletilerek mahallenin avarızı için 100 akçe verilmesini şart koymuştur. Ayrıca vakfettiği evde önce kendisi, sonra eşi, daha sonra her gün bir Yâsin-i şerif, üç İhlâs ve bir Fâtiha okumaları şartıyla Mehmed Paşa Camii’ne kayyum ve müezzin olanlar oturacaktır. Vakfiye metninin devamında vakfın mütevellisi tayin edilerek vakfın sıhhatine hükmedilmiştir. Diğer vakfiyelerde olduğu gibi bu vakfiyede de vâkıf vakıftan rücu‘ ettiğini beyan etmiştir. Ancak kadı vakfın lüzumlu olduğu ve müctehid imamlar katında sahih olduğu ve rücu‘un mümkün olmadığını ifade ederek bu beyanı kabul etmemiş ve vakfın sıhhatine hükmetmiştir. Vakfiye metni vakfiyelerde kaydedilmesi adet haline gelen “femen beddelehu ba‘de mâ-semi‘ahu” ayeti yazılarak ve Arapça tarih verilerek bitirilmiştir. Şuhûdü’l-hâl başlığı altında ise şahidlerden on ikisinin adı kaydedilmiş ve diğerleri “ve gayruhum mine’l-hâzirîn” ifadesi ile belirtilmiştir.

Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan H.1009/M.1600-01 tarihli vakfiye¹⁰⁸ de H.987/M.1579-80 tarihli vakfiye ile aynı diplomatik özellikleri taşımaktadır. Vakfiyenin başında “Bostancıbaşı Ağa âmmisinin vakfiyesi sûretidir sene 1009” başlığı bulunmaktadır.¹⁰⁹ Bu vakfiyede vâkıfın vakıftan rücu‘ ettiğine dair bir kayıt yoktur. Kadı vakfın sıhhatine

¹⁰⁷ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

¹⁰⁸ Üsküdar Ş.S., No.100, vr.88a.

¹⁰⁹ Vakfiyenin metin kısmının başında Arapça kaydedilmiş hamd ve salât ihtiva eden bir girizgâh bulunmaktadır. Mehmed b. Abülhâdi’ye ait olan vakfiyede vâkıf Üsküdar’da Mehmed Paşa mahallesinde bulunan bir evini vakfetmiş ve vakfettiği evde önce kendisi, sonra evladının evladı, evlatlarının nesli kesilirse hanımının oturmasını şart koymuştur. Vâkıfın ailesinden kimse kalmadığı takdirde ev mütevellî aracılığı ile kiraya verilip, geliri Mehmed Paşa camiinde kendi ruhu için bir cüz okuyacak kimseye bırakılmıştır.

hüküm verirken “adem-i lüzûmı mu‘yyen olup rücu‘ı câyiz ve râci‘i emr-i şer‘den gayr-ı mütecâvizdir” ifadesini kullanmıştır.

XVII. yüzyılda Üsküdar sicillerine kaydedilmiş bir diğer vakfiye ise Şeyh Mustafa Efendi’nin gelini Saliha Hatun’a ait olup H.1062/M.1651-52 yılında tanzim edilmiştir.¹¹⁰ Vakfiyenin kenarında vakfiyeyi tanıtan “Vakfiye-i Saliha Hatun zevce-i Mehmed Efendi bin Şeyh Mustafa Efendi” şeklinde bir başlık bulunmaktadır. Bu vakfiyede Arapça girizgâh cümleleri kısa kaydedilmiştir. Daha sonra vâkıfın kimlik tespiti yapılmıştır. Ancak kimlik tespiti bölümü Saliha Hatunun şahsî durumundan dolayı diğer vakfiyelere göre daha uzun ve isimlerin başlarında bulunan ihtiram ifadeleri daha çoktur. Saliha Hatun vakfını tescil ettirmek için bir vekil aracılığı ile müracaat etmiştir. Bu sebeple bu vakfiyenin kimlik tespiti bölümünde vekilin ve vekaletе şahidlik edenlerin isimleri de kaydedilmiştir. Vekaleten mahkemeye müracaat eden Mahmud b. Mehmed vâkıfın 50 Riyal kuruşu işletilerek bir-iki senede yüz yirmişer akçe artırmak üzere vakfettiğini beyan etmiştir. Vâkıf artan meblağı mahalle camisinde farraş olan ve camiye temizleyen Abdülkerim isimli kimseye karşılığında üç ihlas suresi okumak şartıyla senede 360 akçe, ve kalandan mütevelliyeye 100 akçe verilmesini şart koymuştur.¹¹¹

H.1150/M.1737-38 tarihinde Üsküdar kadısı Hasan Şakir tarafından kaydedilen ve Üsküdar’da ikamet eden Feyzullah Efendi’ye ait olan vakfiyenin metin kısmında yine Arapça uzun bir hamd, salavat ve dua bölümü bulunmaktadır.¹¹² Bu dua bölümünden sonra vakfiyenin Türkçe olan metin kısmına “işbu sahifetü’l-hasenâtın bâ‘is-i tahrîri” ifadesiyle geçilmektedir. Burada vâkıfın kimlik tespitinin yapılmasından sonra vakfa tayin edilen mütevellinin ve vakfedilen gayri menkullerin özellikleri ve sınırları belirtilmiştir. Buna göre Feyzullah Efendi bir arsa ve bağını vakfetmiştir. Vakfın şartları “şöyle şart eyledi ki” ifadesi ile belirtilmiştir. Vâkıfın şartları arasında arsada bulunan evde hayatta olduğu sürece kendisinin oturmasını, kendisi öldükten sonra Kâdirî tarikatının hizmetine verilmesini, bağın gelirlerinin ise fakirlere dağıtılmasını şart koymuştur. Bu vakfiyede diğer vakfiyelerde olduğu gibi vakıftan rücu‘ ifadelerinin yer almadığı dikkat çekmektedir. Üsküdar kadısı vakfın lüzumlu ve sahih olduğuna hükmetmiştir. Hüküm ifadesinden sonra vakfiyenin hatime kısmı bir ayet ve Arapça dua ibareleri ve Arapça tarih kaydedilerek tamamlanmıştır. Vakfiyenin şuhûdü’l-hâl

¹¹⁰ Üsküdar Ş.S., No.210, vr.21b.

¹¹¹ Vakfiye şartlarının belirlenmesinden sonra Saliha Hatun’un vekili olarak mahkemede bulunan Mahmud b. Mehmed tarafından müvekkili adına vakıftan rücu‘ ettiği kaydedilmiştir. Vakıftan rücu‘ eden vâkıfların aslında bu rücu‘ beyanı ile vakfiyenin mahkemede bir dava konusu teşkil etmesini ve sıhhati hakkında kesin bir hüküm verilmesini sağlamak amacı taşır. Vakfiyenin hatime kısmı kadının vakfın lüzumlu olduğuna dair sıhhatine hükmetmesi ile bitirilmektedir. Vakfiyenin sonunda tarih ve şuhûdü’l-hâl standart ifadelerle kaydedilmiştir.

¹¹² Üsküdar Ş.S., No.395, vr.59b.

bölümünde ise on üç şahidin isimleri kayıtlı bulunmaktadır. Vâkıfın bir şeyh olmasından dolayı şuhûdü'l-hâlde geçen isimlerin birçoğunun başında *es-seyyid*, *eş-şeyh*, *fahru'l-müderrişin* gibi unvanlar bulunmaktadır.

2.6.3.3.1. Giriş

Vakfiyelerin giriş kısmında Allah'a hamd ve Hz. Muhammed'e ve onun ailesine salât ve selam cümleleri bulunmaktadır. Genelde uzunca kaydedilen giriş kısmı bazı vakfiyelerde bir iki cümleden de ibaret olabilmektedir. Bu kısım hukukî bir niteliği haiz olmayıp, bazı vakfiyelerde bulunmayabilmektedir. Girişte Allah'ın büyüklüğü, onun yarattıklarının ne kadar mükemmel olduğu, insanlara verdiği nimetlerin ne kadar çok ve kıymetli olduğuna dair şükür ve hamd içeren ifadeler yer almaktadır. Ayrıca insanlara verdiği mal ve zenginlik karşısında, insanların da mallarını Allah'ın rızasını kazanmak için hayır yolunda harcamalarının, fakir fukarayı gözetmelerinin ne kadar önemli ve sevap bir iş olduğu vurgulanır. Bu ifadeleri güçlendirmek ve insanları vakıf kurmaya teşvik etmek için hayır-hasenat yapmanın önemi ile ilgili âyet ve hadisler de metnin içinde yer almaktadır.

XVI. yüzyılın ortalarına ait Üsküdar sicillerinde tespit edilen hamd, salavat ve dua ifadeleri ihtiva eden ilk vakfiyelerden birisi H.987/M.1579-80 tarihli olup bu vakfiyenin hamd ve dua bölümü şu şekilde kaydedilmiştir:

“Hamd-i belîğ ve senâ-i bî-dirîğ ol Hâlik-i kâinât ve Râzık-ı mevcudât cenâbına lâyıkdır ki kâffe-i mümkinâtı nizâm-ı bedi' üzere ihtirâ' itdi ve cevâhir-i salavât hazret-i Muhammed Mustafa'nın rûh-ı pür-fütûhuna olsun ki âmme-i halkı tarîk-i hakka hâdîdir ve ashâb-ı kirâmları ervâh-ı hâslarına olsun ki erbâb-ı irfânı vâkıflardır amma ba'd işbu kitâb-ı şer'î ve hitâb-ı mer'î sâhibesi fahru'l-muhadderât ve tâcü'l-mestûrât Şem'î binti Mustafa nâm hâtun bu dünyâ-yı deniyye mevâdd-ı beliyye olup her şerefin zevâli ve her irtifân intikâli mukarrer idüğüne câzime olup izâ mâte evlâde âdeme inkata'a amelhû illa an selâsin sadakatin cariyein ve ılmin nâfiin ve veledin sâlihın yed'û lehu bu umûr-ı mühimmâtı dahi ma'lûm idinüb meclis-i şer'-i şerîf-i nebevî ve mahfel-i dîn-i münîf-i Mustafavîde ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î kılub didikim...”¹¹³

Vakfiyenin giriş kısmından sonra asıl metin kısmına geçilir. Bu bölümde genelde vakıf yapan ve vakfedilen mal ve emtia tanıtılır, vâkıfın şartları, vakfın kimler tarafından ve nasıl idare edileceği, vakıf gelirlerinin nasıl ve nerelere sarfedileceği, görevlilerin maaşlarının ne kadar olacağı, vakfın idaresi ve devamı ile ilgili bilgiler kaydedilir.

¹¹³ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

2.6.3.3.2. *Vâkıfın Tanımı*

Vakfiye metninin başında Arapça kaydedilen girişten sonra vâkıfın adı, baba adı, lakabı, görevi ve yaşadığı yer kaydedilmektedir. Bu kısımda vakfedenin hayırsever olduğu belirtilerek kendisinin ve atalarının bu dünyada ve öbür dünyada iyilik ve rahatı için dua cümleleri yer almaktadır. Mesela Üsküdar sicillerinde kayıtlı olan H.977/M.1569-70 tarihli bir vakfiyede vâkıf “kaza-i Üsküdar’a tabi‘ karye-i Kanlıcak’dan sâhibetü’l-hayrât ve kâsibetü’l-hasenât Kumru Hatun ibneti Abdullah”¹¹⁴ şeklinde, H.987/M.1579-80 tarihli bir vakfiyede ise “işbu kitâb-ı şer‘î ve hitâb-ı mer‘î sâhibesi fahru’l-muhadderât ve tâcü’l-mestûrât Şem‘î binti Mustafa nâm hâtun”¹¹⁵ şeklinde, H.1007/M.1598-99 tarihli bir vakfiyede ise “işbu sahife-i hasenâtın ba‘is-i tahrîr ve tersîmi ve defter-i müberrâtın dâ‘i-i tasdîr ve terkîmi fahrü’l-ehâlî Mehmed Bey ibni Abdülhâdi”¹¹⁶ şeklinde tanıtılmıştır.

Vâkıfın tanıtıldığı bu kısımda vakfeden kişinin padişah, hanım sultan, paşa, bey veya ileri gelenlerden olmasına göre çeşitli elkap, dua ve övgü cümleleri kaydedilmektedir. Yine Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan Darüssaade Ağası İsmail Ağa’ya ait H.1032/M.1622-23 tarihli vakfiyede İsmail Ağa “Sarayı hâkânîde Dârü’s-sa‘âde ağası olan iftihârî’l-havass ve’l-mukarrebîn ihtiyâr-ı ashâbü’l-izz ve’t-temkîn sâhibü’l-hayrât ve’l-hasenât ve râğibü’d-derecât ve’l-müberrât İsmail Ağa ibni Mehmed el-Malatiyevî”¹¹⁷ şeklinde tanıtılmıştır. H.1062/M.1651-52 tarihli bir vakfiye ise zamanın Kâdirî şeyhlerinden Mustafa Efendi’nin gelini Saliha hanıma ait olup, vakfiyede Saliha hanım “Mahrûse-i Üsküdar’da merhûm Selman Ağa mahallesinde sâkin olan kutbü’l-ârifin gavsü’l-vâsilîn kâşif-i esrârü’l-hakikat muvazzıhı esrârü’t-tarik eş-Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin mahdum-ı mükerrerleri umdetü’l-müderrişîni’l-kirâm Mehmed Efendinin halîle-i celîlesi fahrü’l-muhadderât tâcü’l-mestûrât Saliha ibneti Ali Efendi”¹¹⁸ şeklinde dua ve ihtiram ibareleri ile birlikte kaydedilmiştir.

2.6.3.3.3. *Mütevellinin Tanımı*

Vakıf kurucu tarafından tayin edilen ve vakfın şartlarını yerine getirecek ve vakıfla ilgili her türlü muameleyi takip edecek olan müteveli de vakfiye metninde tanıtılmaktadır. Müteveli kaydı genellikle mütevellinin adı, baba adı ve yaşadığı yer belirtilerek yapılır.

¹¹⁴ Üsküdar Ş.S., No.32, vr.181a.

¹¹⁵ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

¹¹⁶ Üsküdar Ş.S., No.100, vr.88a.

¹¹⁷ Üsküdar Ş.S., No.143, vr.96a.

¹¹⁸ Üsküdar Ş.S., No.210, vr.21b.

Aşağıda Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan muhtelif vakfiyelerin mütevellî kayıtları örnek olarak verilmiştir:

“Mezbûr hatunun dâhil-i kitâbda zikr olunan vakıf akçesine mütevellî nasb eylediği mahmiye-i İstanbul’dan Hoca Sinan ibni Abdullah”¹¹⁹
“Evkâf-ı mestureyi tescil için Bayram ibni Abdullah’ı mütevellî nasb eyleyüb akâr-ı mezkûru ve nukûd-ı mesfûreyi telsîm idüb”¹²⁰
“li-ecli’t-tescil mütevellî nasb eyleyüb kendü nefesine şerik eylediği Mehmed Bey ibni Abdullah nâm kimesneye teslim idüb”¹²¹

Bazı vakfiye metinlerinde yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi sadece adı tespit edilen bir şahıs mütevellî tayin edilirken bazılarında ise vâkıf kendisinden sonra vakıf müessesesi ayakta kaldığı müddetçe kimlerin mütevellî tayin olunacağını da tespit edebilmektedir. Bu tür mütevellî tayinleri Sultan, bey, paşa v.s. gibi ileri gelenlerin vakfiyelerinde görülmektedir. Mesela Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan Darüssaade Ağası İsmail Ağa’nın H.1032/M.1622-23 tarihli vakfiyesinde¹²², önce İsmail Ağa’nın kardeşi İbrahim Paşa, onun vefatından sonra diğer kardeşi Ahmet Ağa, onun vefatından sonra İbrahim Ağa’nın evladı, ondan sonra onun evladı evladına şeklinde müteselsil bir mütevellî tayin kaydı bulunmaktadır.¹²³

Gerek Selçuklu ve Beylikler dönemi vakıflarında olsun gerekse Osmanlı vakıflarında olsun genelde zürri adı verilen aile vakıflarında vâkıf, ilk mütevellî olarak kendisini, sonra oğullarını, daha sonra oğullarının oğullarını nesli kesilene kadar mütevellî tayin etmektedir. Bazı vakfiyelerde vâkıf kendi soyundan olan kızlarını ve onun çocuklarını hariç tutarken bazı vakfiyelerde ise kızlara da erkek çocukları ile eşit haklar tanınmıştır. Mesela Selçuklu devri vakfiyelerinden Halifet Gazi vakfiyesinde kadınlar tevliyet görevi dışında tutulmuştur.¹²⁴ Vâkıfın nesli kesilir ise yine vâkıfın isteği doğrultusunda bir akrabasının veya azatlı kölesinin neslinden gelenler mütevellî tayin edilebilmektedir. Vakfi devam ettirecek kimse kalmaz ise genelde vakfın bağlı bulunduğu kadının mütevellî olması veya güvenilir birisinin tayin edilmesi istenmektedir. Padişah, sultan, bey, paşa gibi devlet görevlileri tarafından kurulan hayrî vakıflarda ise vakıf görevlileri vakfi kuranın ailesinden ziyade alt kademedeki devlet görevlilerinden veya yardımcılardan seçilmektedir. Mesela Selçuklu devri vakfiyelerinden Şemseddin Altun-aba vakfının mütevellîsi bir dîvân katibi, nazırı ise Altun-aba’nın azatlı

¹¹⁹ Üsküdar Ş.S., No.32, vr.181a.

¹²⁰ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

¹²¹ Üsküdar Ş.S., No.100, vr.88a.

¹²² Üsküdar Ş.S., No.143, vr.96a.

¹²³ “teвлиyet-i mezbûra mûmâ ileyh ağa hazretlerinin ma’rifetiyle karındaşım vezir-i ekrem müşir-i müfehham İbrahim Paşa hazretlerinin meşrutası ola ba’de vefatihî diğer karındaşım Ahmed Ağa’ya meşruta ola ba’de vefaihî mûmâ ileyh İbrahim Paşa hazretlerinin evladı ve evladı evladına ile’l-inkirâz meşruta ola ba’de’l-inkirâz ...” (Üsküdar Ş.S., No.143, vr.96a.)

¹²⁴ Refet Yinanç, “Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, s.8.

kölesidir.¹²⁵ Aynı şekilde I. İzzeddin Keykavus vakfettiği Sivas Darüşşifası için darüssaade ağasını müteveli olarak tayin etmiştir.¹²⁶

2.6.3.3.4. Mevkûfun Tanımı

Vakfiye metninde vâkıfın tanıtılmasından sonra vakfedilen malların tanıtılmasına geçilir. Vâkıf, vakfi için her ne vakfetti ise bütün ayrıntıları ile bu bölümde kaydedilir. Vakfedilen şeyler vâkıfın servet durumuna göre ev, dükkan, bağ, bahçe gibi gayri menkul ve para olabildiği gibi, padişah, hanım sultan, paşa, bey ve devlet ileri gelenlerinin vakıflarında görüleceği üzere büyük tarım arazileri, köyler, mezraalar, çiftlikler, hamam, bedesten, han v.s. olabilmektedir.

Vakfedilen gayri menkullerin sınırları ayrıntılı olarak verilerek, özellikleri ve ihtiva ettiği eşya ve mallar belirtilerek kaydedilmektedir. Bununla beraber gayri menkuller herkes tarafından bilinen, meşhur köy, mezra veya çiftlik gibi yerler ise sınırları kaydedilmeyebilmektedir. Mesela H.810/M.1407-08 tarihli bir vakfiyede vakfedilen bir mezranın sınırları verilmeyerek “şöhretleri dolayısıyla hudutlandırmaya ve şahidlendirmeye hacet yoktur” denilmiştir.¹²⁷

Vakfedilen mal ve emtianın listelenmesi ve kaydedilmesi tamamlandıktan sonra, vakfeden kişinin bütün bunları vakfettiğine dair ikrarı kaydedilmektedir. Bu kısımda vakfın ve vakfedilen malların kesin ve kati olduğuna dair vâkıfın “açık bir şekilde”, “daimi olarak”, “şer‘î ve kat‘î olarak” v.b. ifadelerle ikrarı kaydedilir. Bazı vakfiyelerde bu kısımda şahidlerin bazılarının isimleri sayılarak bu ikrara şahid oldukları da kaydedilmektedir. Daha sonra vâkıfın bu ikrarını teyit eden vakfedilen malların kendisi başta olmak üzere kimse tarafından satılamayacağı, bağışlanamayacağı, rehin verilemeyeceği, miras bırakılamayacağı, tahrip ve yok edilemeyeceği ve kimseye temlik edilemeyeceğine dair ifadelerle vâkıfın ikrarında kesin ve kararlı olduğu kaydedilir.

2.6.3.3.5. Vakıf Şartları

Vâkıfın ikrarından sonra vakıfla ilgili şartlar kaydedilmektedir. Vâkıf mütevelliden ve vakfa tayin ettiği görevlilerden vakıf mallarının nasıl değerlendirilip, hangi şartlarda kimler için, ne şekilde tasarruf edilmesini talep ediyorsa vakfiye metnine kaydettirmektedir. Vakıf şartları arasında varsa öncelikle vakıf gayri menkullerinin varlıklarını uzun süre devam

¹²⁵ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.202.

¹²⁶ Muallim Cevdet, “Sivas Darüşşifası Vakfiyesi”, s.38.

¹²⁷ M. Zeki Oral, “Yatağan Mürsel Vakfiyesi”, *Bellekten*, XVIII/71, Ankara 1954, s.341.

ettirebilmeleri için tamir ve tadilatının yapılması istenmektedir. Daha sonra vâkıfın şartına göre farklı alanlarda insanların vakıftan yararlanma şekli belirlenir. Mesela muhtaç kişilere para yardımı, yetim kızlara çeyiz temini, hapisteki borçluların borçlarının ödenmesi, parasız mahpusların tahliyesi için gerekli harcın yatırılması, medrese talebelerinin yemek, elbise v.b. ihtiyaçlarının karşılanması, kuşlara yem verilmesi, fukaranın cenaze işlerinin görülmesi, İslamiyeti kabul eden mühtedilerin ihtiyaçlarının giderilmesi, askere silah temin edilmesi, kalelerin inşa ve bakımının yapılması ve buna benzer hizmet götürmek istediği her türlü hayır ve faaliyet alanı kaydedilmektedir. Bu kısımda ayrıca vakfın cami, medrese, zaviye gibi vakıf eserlerinde görev yapacak imam, müezzin, kayyum, müderris, farraş v.s. gibi görevlilerin görev alanları ve maaşları da belirtilmektedir. Maaş tespiti yapılırken her vakfiyede farklı kıymetler kullanılmıştır. Bazılarında nakid para üzerinden tespit yapılırken bazılarında ise buğday, arpa gibi zahire üzerinden tespit yapılmaktadır. Bazı vakfiyelerde ise vakıf çalışanlarının maaş tespiti yapılmayarak bu yetki tamamen müteveliye bırakılmıştır.¹²⁸

Bununla birlikte vâkıf vakıftan istifade edecek kimseler için de bazı şartlar getirebilmektedir. Mesela medresede ders verecek hocaların Hanefî mezhebinden olmasını isteyebildiği gibi, öğrencilerinin de mezhebini tespit edebilmektedir.

Daha sonra vâkıf, yukarıda sayılan şartların yerine getirilmesi için vakıf işletmesinin işletme şekil ve şartlarını belirlemektedir. Bu kısımda vâkıf müteveli, muhızır, cabi gibi vakıf görevlilerinin kimler olacağını ve maaşlarının ne kadar olacağını tespit etmektedir.

2.6.3.3.6. Vakıftan Rücu‘

Özellikle Osmanlı dönemine ait vakfiyelerde yeni bir diplomatik husus olarak vakıftan rücu‘ ile ilgili bir bölüm de bulunmaktadır. Kadı huzurunda mevkûfun müteveliye tesliminden sonra vâkıfın vakıftan rücu ettiğine dair beyanı kaydedilir. Bu kısımda genelde vâkıf bazı mezhep imamları katında vakfın sahih olmadığından dolayı müteveliye dava ederek teslim olunan mevkufu talep etmektedir. Aşağıda Üsküdar sicillerinde tespit edilen muhtelif tarihlere ait vakfiyelerde geçen vakıftan rücu‘ kayıtlarından örnekler verilmiştir:

“vekîl-i mezbûr müvekkilesi vâkife-i mestûra emr itdüği üzere vakf-ı mestûrdan rücu‘ idüb ekser eimme katlarında derâhim ve denâyir vakfi sahîh değıldir deyû meblağ-ı merkûmun kemâ-kân evvelâ mülkiyete red olunmasın taleb iderim dedikde ...¹²⁹

“Vâkıfe-i mezbûre ta‘bir-i maksâd ve merâm idüb eyittiki mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı ağvâm ile vakfa fütûr ve kusûr gelmek hâtır-ı âtırıma hutûr etdiği sebebden imam-ı a‘zam ve hümâm-ı akdem hazretlerinin katında vakfın lüzumu olmadığı ecilden ve

¹²⁸ Refet Yinanç, “Sivas Abideleri ve Vakıfları”, s.27.

¹²⁹ Üsküdar Ş.S., No.32, vr.181a.

vech-i ma'hûd üzere vakfiyet-i nükûdun butlağını mukarrer ve muhakkak olduğuna binaen zikr olunanların vakfiyetinden rücu' eyledim didikde ...¹³⁰

“vâkıf vâkıf-ı mehlullahi aleyhi hevli'l-mevâkıf vakf-ı akâr efdal-i eimme ahyâr imâm-ı a'zam-ı hümâm efhâmı mezheb-i muhtarları üzre adem-i lüzûmu mu'ayyen olub rücû'u câyiz ve râci'i emr-i şer' den gayr-ı mütecâvizdir deyû ...¹³¹

“vâkıf-ı mûmâ ileyh esbağallâhû? te'âlâ ...? aleyh hazretleri cânib-i vifâkdan semt-i şikâka teveccüh idüp mürûr-ı eyyâm kürûr-ı şuhûr-ı ağvâm ile vakfa fütûr ve gallâtına kûsûr gelmek karîbu'l-vukû' olduğu ecilden imâm-ı a'zam-ı efhâm sirâcü'l-mille fahrû'l-eimme ebu Hanifeti'l-Kûfî âmilullâhî? te'âlâ bi-lutfihi'l-vâfî hazretlerinin mezhepleri üzerine evkaf-ı mezbûrenin vakfiyeti lâzım [olmamağla] evkâf-ı mezbûrenin vakfiyetinden rücu' idüb ...¹³²

“vekîl-i merkûm mütevellî-i mersûme mahzarında da'va idüb vakf-ı nukûd eimme-i selâse-i bi-harîn katlarında sahîh olmamağın vakf-ı mezbûrdan vekâleten rücu' eyledim mütevell-i mezbûrdan meblağ-ı merkûmu taleb iderim didikde ...¹³³

Ancak vakıftan rücu' kaydı her vakfiyede bulunmayabilmektedir. Ebu Hanife'ye göre mevkûfun mülkiyeti vakfedende kalacağından vakıftan rücu' kaydı hukukî bir tedbir olarak ekseriyetle vakfiyelerde yer almış ve gerek vâkıfın gerekse mirasçılarının vakfi bozma hakları rücu' kaydı ile engellenmiştir.¹³⁴

2.6.3.3.7. Mütevellî İtirazı

Vakfiyelerde vâkıfın vakıftan rücu' etmesi üzerine, mütevellî vakfın bozulmaması için bu duruma itiraz etmekte ve diğer bazı mezhep imamları katında vakfın sahîh olduğunu beyan ederek vakfın sıhhatine hüküm verilmesini talep etmektedir. Mütevelinin bu itirazını havi ifadeler vakfiyelerde farklı ibarelerle kaydedilebilmektedir. Mesela Üsküdar sicillerinde kayıtlı bulunan H.977/M.1569-1570 tarihli Kumru Hatun vakfiyesinde Kumru Hatun'un vekilinin vakıftan rücu' ettiğini beyan etmesi üzerine mütevellinin itirazı “mütevellî dahi mu'araza ve husumet idüb mürâfa'a olduktan sonra”¹³⁵ şeklinde kısaca kaydedilmişken, H.987/M.1579-80 tarihli Şem'î Hatun vakfiyesinde mütevellinin itirazı “mütevellî-i merkûm dahi cevâb-ı sevâb ve hitâb-ı müstetâba müteveccih olub didiki vakf-ı emlâk ve akarât imâmeyn-i hümâmeyn-i kumkumeyn katlarında ba'de't-teslim ile'l-mütevellî vakf lâzım kibelinden olub ve hazreti imamı Züfer katında vakfiyet-i nükûdun sıhhati mimmâ lâ-yerâ velâ hünkâr kısmından olub şerâit-i muharrere ve zavâbıt-ı mukarrerinin sıhhatinde nizâ'

¹³⁰ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

¹³¹ Üsküdar Ş.S., No.100, vr.88a.

¹³² Üsküdar Ş.S., No.143, vr.96a.

¹³³ Üsküdar Ş.S., No.210, vr.21b.

¹³⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.364.

¹³⁵ Üsküdar Ş.S., No.32, vr.181a.

yokdur deyu cevâb viricek”¹³⁶ şeklinde delilleri ile birlikte kaydedilmiştir. Aynı şekilde H.1032/M.1622-23 tarihli bir vakfiyede de mütevellinin itirazları H.987/M.1579-80 tarihli vakfiyede olduğu gibi gerekçeleri ile birlikte kaydedilmiştir:

“müteveli-i merkûm cevab virüb didiki eğerçi vakf-ı nukûd inde’l-eimmeti’s-selâse batıldır lâkin imam Züfer imam Ensârî aleyhi’r-rahmete’l-bârî rivâyeti üzere vakf-ı nukûd sahîh olub ve imâmeyn-i hümâmeyn-i sadreyn-i bedreyn mezheb-i şerîfleri üzere sıhhat-i lüzûmdan ârî olmadığına binâen mütevellî-i mezbûr vakf-ı merkûmun sıhhat ve lüzûmuna hüküm taleb eyledikte”¹³⁷

2.6.3.3.8. Hakimin Hükümü

Mütevellinin vâkıfın vakıftan rücu’ etmesine itirazı sonucu, vakfiye vâkıf ile müteveli arasında bir dava konusu teşkil etmekte ve kadı vakfın şeriate göre sahîh olup olmadığına dair bir karar vermektedir.

Üsküdar sicillerinde tespit edilen XVI. ve XVII. yüzyıllara ait vakfiyelerde kadı vakfın lüzumuna ve sıhhatine “mütevellî dahî mu‘araza ve husûmet idüp murafa‘a olduklarında derâhim ve denâyir vakfının cevazı hususunda imam Züfer hazretlerinden ensârî aleyhi’r-rahmeti’l-bârî rivâyet etdiği üzere hâkim dahi vakf-ı mezbûrun sıhhatine hüküm eyledikte”¹³⁸, “hâkim-i mumâileyh emlâk ve akarât-ı mezkûrenin şerâit-i mezbûre üzere sıhhatine ve lüzûmuna ve nükûd-ı mestûrenin sıhhat-i vakfiyetine ve şerâit ve zevâbitinin şer‘iyyetine hüküm eyledi”¹³⁹, “vakf-ı sahîh ve lâzım ve habs-ı sarîh mütehattemdir deyû hâkim-i ahkâm hikmet âyât ve hâtim-i kazâyâ-yı hakîkât-ı beyyinât muvakki‘-i a‘lâ-yı kitâb-ı miskin nikâb hazretlerine mürafa‘a olduklarında hâkim- hâsim-i nâfizu’l-ahkâm nevverallâhû kalbehû ve rafa‘a kadrahû akarât-ı merkûmenin alâ mezhebihimâ lüzûmuna ve husûs ve umûmuna hükmi muhkem ve kazâ-i müstahkem idüb ale’l-vechi’l-cemîl tescîl ve tekmîl eyledi”¹⁴⁰, “Cânib-i vakf ol dahî? görölüb hazret-i imam Züfer aleyi’r-rahmete hâliku’l-beşer mezheb-i ma‘rifetleri üzere lüzumu hükmi sahîh-i şer‘î ve kaza-i mu‘teber-i mer‘î kılınıb vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olub nakz ve nakzına mecâl ve tebdîl ve tağyîrine imkân-ı mümteniü’l-ihtimâl oldı”¹⁴¹ şeklindeki ifadelerle hükmetmiştir.

2.6.3.3.9. Beddua

¹³⁶ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

¹³⁷ Üsküdar Ş.S., No.210, vr.21b.

¹³⁸ Üsküdar Ş.S., No.32, vr.181a.

¹³⁹ Üsküdar Ş.S., No.49, vr.112b.

¹⁴⁰ Üsküdar Ş.S., No.100, vr.88a.

¹⁴¹ Üsküdar Ş.S., No.210, vr.21b.

Vakfiyenin sonunda vâkîfın şartlarının yerine getirilmesi talep edilir. Aksine hareket edilmesi durumunda bunları yapanlara bazı müeyyidelerle manevî mesuliyetler yüklenir. Bu müeyyideler vakfiyelerde genelde beddua şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Vâkîf, vakîf şartlarının tamamını ya da birini yerine getirmeyenlere, vakfını bozanlara, değiştirenlere, iptal edenlere veya ihmal gösterenlere padişah, mütevellî, memur, kadı veya hakim herkim olursa olsun Allah'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine muhalif iş işleyenlere lanet cümleleri ile beddua etmektedir. Beddua ifadeleri ile birlikte haksızlık yapanlar için bir caydırıcılık unsuru olarak ahirette cezalarını çekecekleri hatırlatılmakta ve buna dair ayet ve hadisler kaydedilmektedir. Beddua ifadeleri arasında en sık kullanılan, "Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun." cümlesidir. Bununla birlikte daha ağır ve insanları manevi açıdan daha etkileyecek ifadelere de yer verilmektedir. Aşağıda Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devri vakfiyelerinden seçilen bazı beddualar örnek olarak verilmiştir:

"Vakfımı bozmaya uğraşan bir insan, muhakkak Allahın gazabına uğrar. Gideceği yer cehennemdir."¹⁴²

"Bu vakfiyeyi dinledikten sonra değiştirenlerin günahı boyunlarına olsun."¹⁴³

"Allah onun (vakfi bozanın) orucunu, namazını, zekatını, haccını, ibadetini, farızasını, nafilisini, secdesini, gece ibadetlerini kabul etmesin."¹⁴⁴

"Allah u teala onun ne farz ne nafile ne fideye ne de tevbesini kabul etsin."¹⁴⁵

"Her kim vakfi bozmaya cüret eder ise onun hasmı Allah, nasibi ateş, malı kefen, meskeni cehennem, cümle melekler, dürüst kişilerin laneti onun üzerine olsun."¹⁴⁶

"Kim ki bu vakfi tebdile, tahribe çalışırsa Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun; ne orucunu, ne namazını, ne adaletini, ne sadakasını, ne cihadını ve ne de ağzından çıkan hiçbir harfini Allah kabul etmesin. Allah'ın gazabı ve laneti üzerine olsun. Cehennem kendisine mekan olsun."¹⁴⁷

"Kim ki nakzına alışırsa Cenab-ı Hakk anın hiçbir ibadetini kabul etmesin ve anı ameli yüzünden helak olanların zümresine ilhak ve Cehennemin en aşağı yerlerinde kalmağa müstahik kılsın."¹⁴⁸

2.6.3.3.10. Tarih

Vakfiye metni vakfiyenin tanzim edildiği tarih kaydedilerek tamamlanmaktadır. Osmanlı belge tanzimi geleneğinde olduğu gibi tarih, vakfiyelerde de Arapça olarak kaydedilmiştir. Tarih kısmında gün, ay ve yıl bütün vakfiyelerde belirtilmiştir.

2.6.3.3.11. Şuhûdü'l-hâl

¹⁴² Muallim Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi", s.37.

¹⁴³ Muallim Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi", s.38.

¹⁴⁴ Osman Turan, "Celâleddin Karatay Vakıfları", s.116.

¹⁴⁵ Sadi Bayram, "Seyyid Nureddin Alparslan Er-Rufai'nin Vakfiyesi", s.43.

¹⁴⁶ Sadi Bayram, Ahmet Hamdi Karabacak, "Sahip Ata Fahrüddin Ali'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s.59.

¹⁴⁷ Hasan Yüksel, "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi", s.105.

¹⁴⁸ İsmet Miroğlu, "Akkoyunlu Beylerinden Feruhsad Bey'in Vakfiyesi", *Belgeler*, XV/19 (1993), s.202.

Vakfiyede tarih kaydından sonra *şuhûdü'l-hâl* kaydı bulunur. Bu kısımda vakfin tesciline ve belgenin hazırlanmasına şahidlik edenlerin baba isimleri ile birlikte isimleri yazılırdı. Sultan ve vezirlere ait vakfiyelerde şahidler genelde sadrazam, vezir, kazasker veya Dîvân üyeleri gibi üst tabaka yöneticiler olur.¹⁴⁹

Selçuklu dönemi vakfiyelerinin en eski örneklerinden itibaren vakfiyenin sıhhatine şahidlik edenlerin isimleri belgenin sonunda yer almıştır. Şahid sayısında bir sınırlama yoktur. Vakfiyenin büyüklüğüne ve önemine göre şahid sayısı az veya çok fazla olabilmektedir. Selçuklu vakfiyelerinde *şuhûdü'l-hâl* kısmında şahid isimlerinin yanısıra, şahidlerin vakfiyenin doğruluğuna, vâkıfın vakfettiğini ikrar ettiğine, nüshanın muhteva bakımından aslına uygun olduğuna dair Arapça şehadet kayıtları da bulunur.

Günümüze ulaşmış en eski Selçuklu vakfiyelerinden biri olan H.598/M.1201-02 tarihli Şemseddin Altun-Aba vakfiyesi 12 şahidin şehadetiyle tasdik edilmiştir. Vakfiyede, şahidlerin isimlerinin kaydedildiği bölümde, Osmanlı vakfiyelerinde görülen ve şahidlerin yer aldığı kısmı metinden ayıran *şuhûdü'l-hâl* gibi herhangi bir başlık kullanılmamıştır. Ancak her ismin başında şahidlerin vâkıfın yaptığı vakıf hakkındaki ikrarına şahidlik ettiklerine dair Arapça ifadeler kaydedilmiştir. Bunlar her şahidin isminin başında “şehide bimâ tazammunuhû hâze'l-kitâb ve hüve kâ'inûn İbrahim b. İsmail bin Ömer el-hatib fi't-tarihi'l-müverrah fihi”,¹⁵⁰ “şehide ale'l-ikrâri'l-vâkıfi'l-mezkûr fihi Ebu Bekir bin Hasan el-muhtesib el-Malatî ve ketebehu an bi-emrihi”¹⁵¹, “şehedtü ale'l-ikrâri'l-vâkıfi'l-mezkûr fihi Bahtiyar bin Hasan el-Malatî ve ketebehu an bi-emrihi”,¹⁵² “şehide ale'l-ikrâri'l-vâkıfi'l-mezkûr tekabbelallâhu minhu ve esâbehu vuzi'a ileyhi fi hâze'l-kitâb ve ketebe Ali bin Aydoğmuş bi-hattihî”, “şehedtü ale'l-ikrâri'l-vâkıfi'l-mezkûr tekabbelallâhu minhu ve esâbehu bimâ vuzi'a ileyhi fi hâze'l-kitâb Veled Ali Şîr bin Yusuf bi-hattihî”, “şehide bi-zâlike Mehmed b. Hasan el-Malatî ve ketebehu an bi-emrihi” şeklinde farklı ibarelerle kaydedilmiştir.¹⁵³

Bu vakfiyede şahidlerden bazılarının mensup olduğu meslek ve şehirler, isimlerinin sonunda kaydedilmiştir. Mesela şahidler arasında bulunan İbrahim bin İsmail bin Ömer'in unvanı “el-hatib”, Ebu Bekir bin Hasan'ın ise “el-muhtesib” dir. Yine şahidlerden İsmail bin Ömer'in Hataylı olduğu “el-Hatayî” nisbesinden anlaşılmaktadır.¹⁵⁴ Şahid isimlerinin sonunda

¹⁴⁹ A. Açikel, A. Sağırılı, *Tokat Merkez Vakıfları*, s.58.

¹⁵⁰ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.235.

¹⁵¹ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.235.

¹⁵² Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.235.

¹⁵³ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.235.

¹⁵⁴ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.235.

vakfiyenin kaydedildiği tarihte imzalandığını ifade eden bir ibare bulunmaktadır. Bu ibare “fi’t-tarih” veya “fi’t-tarihi’l-müverrah fihi” şeklindedir.

H.598/M.1201-02 tarihli Şemseddin Altun-Aba vakfiyesinden 8 sene sonra H.606/M.1209-10 tarihinde tanzim edilen Halifet Gazi Medresesi vakfiyesinde şahadet kayıtları daha farklı ibarelerle kaydedilmiştir. Bu vakfiyede şahidler, vakfiyenin aslıyla mukabele edildiğine, usulüne uygun olarak düzenlendiğine şahidlik etmekte olup, şahidlerin bu şahadetleri “Yeşhedu bihî zâhıran ve bâtınan Şeyh Paşa bin Salih el- kasavî”¹⁵⁵ gibi cümlelerle kaydedilmiştir. Bazı şahidlerin isimlerinin sonunda “gufıra lehümâ” ve “gufıra lehümâ Hâliku’l-âlm” şeklinde dua ibareleri de mevcuttur.

İzzettin Keykavus’un Sivas Darüşşifasına ait H.617/M.1220-21 tarihli vakfiyesinde 20 şahidin isimleri mevcut olup bu şahidleri tanıtan ve şahadet ettikleri ciheti gösteren Arapça ibareler kısa ve uzun olarak iki farklı şekilde kaydedilmiştir. Kısa olan şehâdet kaydında şahidin adı, babasının adı ile beraber yazılmış ve şahidin, adını kendi el yazısı ile yazdığına dair Arapça bir ibare de ismin sonunda yer almıştır. Bu şahadet kaydında “şehide bi-zalik” ibaresinden sonra şahid ismi gelmekte ve şahidin şahadet kaydını kendi el yazısı ile yazdığına dair Arapça “ketebe bi-hattihî” ibaresi şahid ismini takip etmektedir. Uzun olan şahadet kayıtlarında ise şahid olan kişinin kadı tarafından şahid gösterildiği “eşhedenî el-hâkimü’l-âdilü’l-fâzıl el-kâmilü’l-mütebahhir evhadu’l-milleti ve’d-dîn meddallâhu zıllühû alâ hükmihi bimâ fihi ketebehu Ahmed bin el-Celâ bin Ahmed el-hatîb” v.b. şekillerde kaydedilmektedir. Şahid isimlerinde vakfiyeyi tanzim eden kadının adına da yer verilmektedir.¹⁵⁶

Selçuklu dönemine ait vakfiyelerde, şahidlerin bir başlık altında kaydedildiği ilk örnek Seyyid Nureddin Alparslan Er-Rufai’nin H.655/M.1257-58 tarihli vakfiyesidir. Vakfiyenin tarihinden sonra “sahîh ve sarîh eş-şuhûd” şeklinde bir başlık konulmuş ve şahid isimleri bu başlığın altında kaydedilmiştir.

Beylikler dönemi vakfiyelerinde de şuhûdü’l-hâl kısmı Selçuklu vakfiyeleri örnek alınarak düzenlenmiştir. Şahidler vakfiyenin mazmûnuna ve vâkıfın ikrarına ayrı ayrı şahadet etmektedirler. Anadolu Beyliklerine ait vakfiyelerin XIII. yüzyıla ait olanlarında da şuhûdü’l-hâl şeklinde bir başlık yoktur.

¹⁵⁵ Refet Yinanç, “Halifet Gazi Medresesi ve Vakıfları”, s.22.

¹⁵⁶ Kadının adı muhtelif dua ve ihtiram cümleleri ile birlikte kaydedilmektedir. Burada kadı için “meclislerin büyüğü”, “mütebahhir”, “imam”, “milletin ve dinin yektası”, “İslamın ve Müslümanların şerefi”, “kadınların efendisi”, “yaratılmışların iftiharı”, “adil”, “faziletli”, “olgun”, “efendim”, “sahibim” şeklinde kadıyı öven sıfatlar sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca kadı için dua cümlesi olarak da “Allah onun fazileti ve yüceliğini devam ettirsin”, “Her iki dünyada dileklerini gerçekleştirsin”, “Onun gölgesini hükmünün üzerine uzatsın”, “Allah onun yüceliğin korusun”, “Allah onun gölgesini devamlı kılsın”, “Allah hükmü ve imzası üzerine fazlını devam ettirsin” gibi cümleler kaydedilmiştir.

Mesela Eratnalılar döneminden kalma, Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin'in H.670/M.1271-72 tarihli Arapça ve Moğolca vakfiyesinde şahidlerin isimleri Selçuklu devri vakfiyeleri ile aynı özellikleri taşımakta olup vakfiyede şuhûdü'l-hâl başlığı mevcut değildir.¹⁵⁷

Beylikler dönemine ait vakfiyelerde şahidlerin bir başlık altında kaydedildiği ilk belge H.721/M.1321-22 tarihli Rahatoğlu vakfiyesidir.¹⁵⁸ Bu vakfiyenin bilinen iki nüshası vardır. Birinci nüshada şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılmış ve 3 şahidin ismi verilerek diğer şahidler “ve gayruhum” ibaresi ile ifade edilmiştir. Vakfiyenin aynı tarihli diğer nüshasında şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılmamıştır. Onun yerine yukarıda zikredilen diğer Selçuklu vakfiyelerinde olduğu gibi, her ismin başında şahidin vakfiyenin doğruluğuna ve vâkıfın ikrarına şahidlik ettiğine dair Arapça ifadeler kaydedilmiştir. Bu şahadet kayıtları “neşhedu alâ ikrâri'l vâkıfi'l-mezkûr”, “neşhedu alâ ikrâri'l vâkıfi'l-mezkûr bi-mûcibi's-şerhi ve't-tefazzal ellezi zükira hazihi'l vakfiyye”, “neşhedu ale'l-ikrâri lehu ve'l-vakfi'l-müvellâyi'l-mu'azzami'l-vâkıfi'l-mezkûr”, “eşhedu ale'l-müvellâyi'l-mu'azzam ve's-sâhibi'l-mükerremi'l-vâkıfi'l-mezkûr fi hâzihi'l-vakfiyye” şeklindedir.

Beylikler dönemi vakfiyeleri arasında şahadet kayıtlarının, şahidin şahadet ettiği cihete bağlı olarak sınıflandırılmış halde kaydedildiği ilginç bir örnek mevcuttur. H.746/M.1345-46 tarihli Fağfur Paşa oğlu Ali Bey vakfiyesinde kaydedilmiş 26 şahid ismi bulunmaktadır. Bunlardan ilk sekizi vakfiyenin içinde yazılı olanlara (mazmununa) şahidlik etmişlerdir. Bunlardan sonra gelen 8 şahid vâkıfın vakfettiğine dair ikrarına (beyanına) şahidlik etmişlerdir. Daha sonra gelen şahidler ise vakfın sabit olduğuna ve hukukî yollardan tesis edildiğine şahidlik etmişlerdir. Şahidlerin hepsi hafız, hoca, muallim, kadı gibi ilmiye sınıfındadır.¹⁵⁹

Beylikler dönemi vakfiyelerinde şahidlerin bir başlık altında kaydedilmesi XV. yüzyıl başlarından itibaren yaygın bir uygulama halini almıştır. Mesela H.810/M.1407-08 tarihli Yatağan Mürsel vakfiyesinde 3 şahidin ismi şuhûdü'l-hâl başlığı altında verilmiştir. Burada isimlerin başında ve sonunda herhangi bir Arapça kayıt veya meslekleri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in Vakfiyesi*, s.65.

¹⁵⁸ İsmet Kayaoğlu, “Rahatoğlu Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s.24.

¹⁵⁹ Halil Sahillioğlu, “Ramazanoğullarından Davud Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Fağfur Paşa Oğlu Ali Bey Paşa Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, X (1973), s.158.

¹⁶⁰ M. Z. Oral, “Yatağan Mürsel Vakfiyesi”, s.340.; Yine H.818/M.1415-16 tarihli Karamanoğlu Ali Bey vakfiyesinde şahitlerin isimleri “Şehede bi-hükmi'l-hâkimi'l-muvakki' a'lâhû bimâ vakfuhu'l-vâkıfi'l-mezkûr a'lallâhu kadrahu ala vecihi meşrûh fih” başlığı altında kaydedilmiştir. Fakat İbrahim Bey'in H.835/M.1431-32 tarihli Karaman İmâreti vakfiyesinde başlık kullanılmamış şahitlerin şahadet kayıtları “Şehede bi-ikrâri'l-vâkıf”, “Şehede bi-zâlik” şeklinde

Beylikler döneminden kalma XVI. yüzyıl başlarına ait vakfiyelerde de başlık yaygın olmakla beraber bazı vakfiyelerde şahidler eski geleneğe uygun olarak başlıksız kaydedilmiştir. Ramazanoğulları beyliği devrinden kalma H.909/M.1503-04 tarihli Davud Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesinde şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılmamış ve şahid isimleri başında “şehide bi-zâlik” kaydı ile birlikte kaydedilmiştir. Yine Alaüddeve Bey'in H.916/M.1510-11 tarihli medrese vakfiyesinde şuhûdü'l-hâl kısmında 22 şahidin isimleri kaydedilmiş olup şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılmamıştır.

Osmanlı dönemi vakfiyelerinde de şahidlere ait kayıtlar Selçuklu ve Anadolu Beylikleri ile ortak özelliklere sahiptir. Orhan Gazi'nin azadlı kölelerinden Tavaşi Şerafeddin'e Mekece'de vakfettiği Hankah'ın H.724/M.1323-24 tarihli Farsça vakfiyesinde şuhûdü'l-hâl başlığı yoktur. Şahidlerin isimleri vakfiyenin altına ve kenarına olmak üzere iki grup halinde yazılmıştır. Vakfiyenin yan tarafında “şehide bihi Sultan bin Orhan”, “şehide bi-zalîk Süleyman bin Orhan”, “şehide bihi İbrahim bin Orhan”, “şehide bi-mazmûnihî Mahmud bin Ebubekir gaferallahu lehumâ”, “şehide bi-mazmûnihî Dolacı? bin Cemaleddin el-hafız”, “şehide bi-mazmûnihî Mehmed bin Mahmud el-mütetabbib? bi-hattihî”, “şehide bi-mazmûnihî Abdulvahid bin Mehmed es-Sivâsî gaferallâh” şeklinde kaydedilen şahid isimleri Osmanlı hanedanı hakkında bilinmeyen pek çok hususu aydınlatmaktadır. Vakfiyenin altındaki şahidlerin isimleri “Çoban bin Osman”, “Hamid bin Osman”, “Fatma Hatun binti Osman”, “Melek binti el-melik”, “Melek bin Osman”, “Pazarlu bin Osman”, “Mal Hatun binti Ömer Bey”, “Efendi bin Akpaşalu” gibi hanedan mensuplarına ait isimlerden oluşmaktadır.

Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman Paşa için yaptığı vakfın H.761/M.1359-60 tarihli vakfiyesinde şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılmamış, şahidlerin isimlerinin başına “şehide bima fihi” ibaresi yazılmıştır. Aynı özellik I. Murad'ın H.787/M.1385-86 tarihli Bursa İmaretî vakfiyesinde de görülmektedir.

Bahaeddin Paşa'nın Serez'deki zaviyesi için tanzim ettirdiği H.790/M.1388 ve H.792/M.1389-90 tarihli iki vakfiyeden H.790/M.1388 tarihli vakfiye şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılan ilk Osmanlı vakfiyesidir. H.792/M.1389-90 tarihli vakfiyede başlık kullanılmamıştır. Şuhûdü'l-hâl başlığı kullanılan H.790/M.1388 tarihli vakfiyede şahid

kaydedilmiştir. Ayrıca bu vakfiyede katibin de kendi ismini şahitler arasında zikrettiğini görüyoruz. Katip imzasını şu şekilde kaydetmiştir: “Eşhedu bi-zâlik ve ene Yusuf bin Üveys el-kâtib” (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Beyin Karaman İmaretî Vakfiyesi”, *Belleten*, I/1, Ankara 1937, s.46-127.); H.863/M.1458-59 tarihli Ahmed Bey'in kızı Hondi Hanım'ın Turgutoğlu türbesi için tanzim ettirdiği vakfiyesinde şuhûdü'l-hâl “min şuhûdi'l-mazmûn” şeklindeki bir başlık altında kaydedilmiştir. Şahitlerin isimleri ise, başında herhangi bir Arapça ibare olmaksızın yazılmıştır. Yine Pir Hüseyin oğlu Ahmed Bey'e ait H.835/M.1431-32 tarihli bir vakfiyede de Hondi Hatun vakfiyesinde olduğu gibi “şuhûdü'l-mazmûn” başlığı kullanılmıştır. (M. Zeki Oral, “Turgut Oğulları, Eserleri-Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, III (1956), resim.3a.)

isimlerinin başında ayrıca “şehide bimâ fihî” kaydı vardır. H.792/M.1389-90 tarihli vakfiyede ise şahid isimlerinin başında bu döneme ait diğer vakfiyelerden farklı olarak “şehide’l-vakfiyye ve bi’s-sübût” ibaresi kullanılmıştır.

Yine Yıldırım Bayezid devri vakfiyelerinden H.801/M.1398-99 tarihli Ali Bey bin Karlı vakfiyesinde şuhûdü’l-hâl başlığı kullanılmamış isimlerin başında ise “yeşhedu bimâ fihî” kalıbı kullanılmıştır.

Yakut Paşa’nın Amasya’daki vakıflarının H.810/M.1407-08 tarihli vakfiyesi¹⁶¹ ile Umur Bey’in H.818/M.1415-16 tarihli vakfiyesinde¹⁶² şuhûdü’l-hâl başlığı kullanılmıştır. Bununla beraber isimlerin başına “şehide bimâ fihî” ibareleri de eklenmiştir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında ve XVI. yüzyılda şuhûdü’l-hâl başlığı yaygınlık kazanmakla beraber bazı vakfiyelerde başlığın kullanılmadığı da görülmektedir. Mesela H.869/M.1464-65 tarihli Hacı Kemaleddin İsmail Bey’in Medrese vakfiyesi de şuhûdü’l-hâl başlığı taşımaz. Bu vakfiyede başlık olmadığı için şahid isimlerinin başında “şehide bimâ fihî” ibaresi kullanılmıştır.¹⁶³ XVI. yüzyıldan sonra şuhûdü’l-hâl başlığı bütün vakfiyelerde ortak bir özellik halini almış ve standart bir yazım şekline kavuşmuştur.

Şuhûdü’l-hâl başlığı vakfiyelerin sicillere kaydedilen nüshalarına da kaydedilmektedir. Mesela Üsküdar kadılığına ait en eski tarihli vakfiye olan H.921/M.1515-16 tarihli vakfiyenin¹⁶⁴ şahidleri “şuhûdü’l-mazmûn” başlığı altında “Koca Mustafa b. Salih ve Fethi b. Mustafa” şeklinde kaydedilmiştir. Üsküdar kadılığı sicilleri içerisinde yer alan H.925/M.1519 tarihli Arapça vakfiyenin şahidleri ise şuhûdü’l-hâl başlığı altında kaydedilmiştir.¹⁶⁵ H.921/M.1515-16 tarihli vakfiyede bulunan şahidler herhangi bir unvanı taşımazken, H.925/M.1519 tarihli vakfiyede isimleri bulunan beş şahidin üçünün müezzin olduğu dikkat çekmektedir.

2.6.4. Tarih Kaynağı Olarak Vakfiyelerin Önemi

Vakfiyeler sayesinde bir dönemin iktisadî, ictimai, idarî ve dînî tarihi, şehir ve iskan tarihi ile o yerin tarihî topoğrafyası incelenebilir. Bu sayede, toplumların yapısı ve hayat

¹⁶¹ Tayip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.234.

¹⁶² Tayip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.240.

¹⁶³ Tayip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.206.

¹⁶⁴ Üsküdar Ş.S., No.1, vr.55a. Bu vakfiye Müezzin Hasan b. Ali’ye ait olup Müezzin Hasan evini ve bahçesini Ramazanda bir hatim okunmak şartı ile Mehmed Paşa Camii’ne kim hatip olursa ona vakfettmiştir. Türkçe tanzim edilmiş olan bu vakfiye Müezzin Hasan’ın mütevellî tayin ettiği İbrahim b. Abdullah’ın talebi ile kaydolunmuştur.

¹⁶⁵ Üsküdar Ş.S., No.1, vr.101b.

şartları, şehirlerin nasıl kurulduğu ve iskan edildiği, yeni mahallelerin nasıl oluştuğu, su kaynaklarının temini, yurt ve imaret tesisleri, sağlık kurumlarının tesisi, sanat ve ticaret mallarının dağılımı, bir yerin ticarî faaliyetleri, halkın hayat seviyesi, eşya ve para kıymetleri, vergilerin mahiyeti, vakıf müesseselerin gelişimi hakkında bilgi edinilebilir.¹⁶⁶

Vakfiyeler mahallî tarih çalışmalarına Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı arkeolojisi bakımından da katkı sağlamakta olup, günümüze ulaşmayan bir çok mimarî eserin varlığını vakfiyelerden öğreniyoruz. Yine vakfiyelerde geçen fakat günümüzde mevcut olmayan yerleşim yerlerinin tarihi açısından vakfiyeler önem arz etmektedir.¹⁶⁷

Vakfiyeler Osmanlılarda hükûmî şahsiyet kurumunun ortaya çıkışı ve gelişimini belgelemek ve vakıf işletmelerinin mahiyetini anlamak bakımından da önemlidir. Vakfiyeler, vakıf eserlerin işlevinin nasıl, kimler tarafından ve gerekli maddi kaynağın nerelerden temin edilerek ve hangi şartlara bağlı olarak sürdürüleceğini bildirir. Bu özellikleri dolayısıyla vakfiyeler yapı ve yapı topluluklarının tarih boyunca ne tür bir anlayış içerisinde yönetildiğini gösterir ve yönetimin hukukî şart ve esaslarını belirler.¹⁶⁸ Vakfiyeler vakıf kurucusunun hangi gaye, düşünce ve saik ile malını ve mülkünü vakfettiğini gösteren belgeler olarak vâkıfın dünya görüşü, hayat felsefesi hakkında da bizi bilgilendirir.¹⁶⁹

Sultanların ve hanedan mensuplarının vakfiyeleri bu kişilerin hayatları ve şahsiyetleri hakkında bilgiler verir. Mesela Orhan Gazi'ye ait H.724/M.1323-24 tarihli vakfiye bu açıdan çok değerli bilgiler sunmaktadır. Bu vakfiye yayınlanana kadar Osman Bey'in vefatında iki yada üç oğlunun olduğu biliniyordu. Bu vakfiyenin şuhûdü'l-hâl kısmında geçen isimlere göre Osman Bey'in Orhan Bey'den başka Çoban, Hamid, Melek ve Pazarlı isminde dört oğlu ve Fatma isminde bir kızı olduğu anlaşılmaktadır. İsmi kesin olarak bilinen Alaaddin Bey'in isminin şahidler arasında bulunmaması ise iki sebeple açıklanabilir. Alaaddin Bey ya taht çekişmelerinden dolayı merkezden uzakta idi, ya da Alaaddin isim değil lakap olup vakfiyede geçen isimlerden birinin Alaaddin Bey olma ihtimali vardır.¹⁷⁰

Vakfiyeler tarihi şahsiyetlerin biyografilerini aydınlatmak bakımından da önemlidir. Mesela Sinan Paşa'nın hayatına dair bilgi veren biyografi eserlerinde onun babasının adına rastlanmamaktadır. Sinan Paşa Arşivi'ndeki bir vakfiyeden 250 nolu belge babasının adının Ali olduğunu ortaya koymaktadır. Yine bu arşivdeki 95 nolu belgeden Sinan Paşa'nın Emine

¹⁶⁶ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", s.5.

¹⁶⁷ Refet Yinanç, "Mengüceklere Ait Bir Vakfiye Sureti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8-12 (1970-74), s.17-21.

¹⁶⁸ Gönül Cantay, "Türklerde Vakıf ve Taş Vakfiyeler", s.147.

¹⁶⁹ Hasan Yüksel, "Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar", s.311.

¹⁷⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s.283.

isimli kızının Sultan Selim Han'ın kızı tarafından torunu olduğunu ve Sinan Paşa'nın ölümünden sonra evlatlarının zarurete düştüklerini ve ellerinde kalan sarayı satmak istediklerini öğrenmekteyiz.¹⁷¹

Vakfiyeler folklorik açıdan incelenebilir. Mübarek gün ve gecelere halkın yaklaşımı ve yaşantısı, giyecek ve yiyecek isimleri, mutfak kültürü, mutfakta kullanılan araç ve gereçler, çeşitli alet edavat isimleri, vakıf tesislerinde misafir karşılama, uğurlama v.b. kayıtlar vakfiyenin bize tanıttığı önemli sosyal aktivitelerdir.¹⁷²

Vakfiyeler sanat tarihi açısından da değerlendirilebilir. Vakfiyelerden öncelikle sanat erbabının hayatı hakkında bilgi edinilebilir. Vakfiyeler tezyinatları, tezhip özellikleri ve defter halinde ise ciltleri bakımından sanat tarihi araştırmalarına konu olmuştur. Vakfiyeler vakfiyenin yazıldığı kağıt üzerinden kağıt tarihi çalışmalarında, yazı çeşidi açısından yazı ve hat tarihi çalışmalarında kaynak olarak kullanılabilir. Selçuklulardan Osmanlılara, devlet adamı ve eşraftan ileri gelenlerin vakfiyeleri özel olarak usta hattatlara yazdırıldığı için vakfiyeler hat tarihi açısından incelenebilir. Defter olarak tanzim edilen vakfiyeleri korumak için yapılan ciltler de ciltçilik tarihi için önemlidir. Ciltlenmiş vakfiyelerde tezhip sanatının önemli örneklerini bulmak mümkündür. Ayrıca vakfiyelerin tasdiki için kullanılan mühür ve tuğralar da ayrı bir inceleme alanı oluşturacak kadar zengin bir materyal sunar.¹⁷³

Vakfiyelerin diplomatik hususiyetlerinin yanısıra kültür tarihimiz bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir özelliği de kütüphane kurucularının vakfettiği kitapların listelerini ihtiva etmesidir. XV. yüzyıldan itibaren vakfiyelerde vakfedilen mal, mülk ve eşya ile birlikte, vakfedilen kitapların bir listesi de yer almaktaydı. Çoğunluğu sadece kitap adlarından oluşan bu listelerde bazen yazar adı ve kitabın cilt sayısı da verilmektedir. Vakfiyelerdeki bu listeler kütüphanecilik mesleğinin en önemli faaliyetlerinden biri olan kataloglama çalışmalarının en eski örnekleri olarak değerlendirilmiştir. Bu vakfiyelerdeki kitap kataloglarından en eskisi II.Murad'ın Edirne'de kurduğu Darülhadis'in H.838/M.1434-35 tarihli vakfiyesinin sonunda bulunmaktadır.¹⁷⁴

Selçuklulardan Osmanlılara kadar vakfiyeler mimarî tarih için en önemli yazılı kaynaklardır. Vakfiyeler doğrudan mimarî eserlerin tesis tarihleri ve etrafındaki binaların yakın ve uzak çevresinin tanımlanmasına yarayan birincil kaynaklardır. Anadolu'nun fethiyle başlayan imar faaliyetleri kronolojik olarak vakfiyelerle belgelendirilip bu tür mimarî

¹⁷¹ Tahsin Öz, "Yemen Fatihisi Sinan Paşa Arşivi", s.173.

¹⁷² Mehmet Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", s.11.

¹⁷³ Mehmet Şeker, "Vakfiyelerin Türk Kültürü Bakımından Özellikleri", s.15.

¹⁷⁴ İsmail Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, s.82.

eserlerin Anadolu coğrafyasındaki dağılımını yer tespiti ile yapmak vakfiyelerle mümkün olmaktadır. Vakfiyeler bu tür bir değerlendirmeye tabi tutulursa Selçuklu ve Anadolu beyliklerinin sosyal ve ekonomik tarihinin yanısıra mimarlık ve şehircilik tarihinin de etraflı bir şekilde ortaya konması mümkün olacaktır.¹⁷⁵

Selçuklu devrinde alınan vergi çeşitlerini de vakfiyeler aracılığıyla tespit edebiliyoruz. Vâkıflar sahip oldukları arazilerin resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i cebe, resm-i ganem, resm-i kovan, resm-i bâd u heva, resm-i arusâne gibi vergi gelirlerini tekke şeyhlerine ve din adamlarına vakfedilebiliyordu. Bu vergiler Osmanlı devrinde de aynen devam etmiştir.¹⁷⁶

Vakfiyeler XII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da toplum hayatının muhtelif yönlerini aydınlatmak ve toplum örf ve geleneklerinde meydana gelen yenilikleri göstermek bakımından başka hiçbir kaynakta veya tarih eserinde bulamayacağımız bilgiler ihtiva eder. Söz gelimi, H.573/M.1177-78 tarihinde Mardin'de ve H.699/M.1299-1300'de Amasya'da tesis edilen iki vakfın vakfiyesinde, minarelerin ışıklandırılması,¹⁷⁷ yine H.723/M.1323'te Bursa'da ve H.733/M.1332-33'te Divriği'de tesis edilen vakıfların vakfiyelerinde mevlid okutulmasına ilişkin şartlar yer almaktadır. Yine şehir ve köylerde konaklama adetlerini anlamamızı sağlayan vakfiyeler, zaviyeye gelen misafirlerin, tarikat mensubu olup olmama durumuna göre muamele gördüğünü, tarikat mensubu değil iseler, üç gün misafir edileceklerini, eğer tarikat mensubu iseler istedikleri kadar kalabileceklerini göstermektedir. Fakirlere ekmek yardımı gayesiyle minarelerden sıcak pide atılması gibi ilginç ayrıntıları yine vakfiyelerden öğreniyoruz.¹⁷⁸

Vakfiyeler Selçuklularda fakirlerin kendi imkanlarıyla karşılayamayacakları masraflarının vakıflardan karşılandığını, hanlara gelen fakir hastaların iyileşinceye kadar tedavi edildiklerini ve ölen yoksul kimselerin kefen ve cenaze masraflarının vakıftan karşılandığını göstermektedir.¹⁷⁹

Vakfiyeler, Anadolu Selçuklularında vakıfların gayri müslimlerin İslamlaşmasında teşvik edici roller üstlendiğini de gösterir. Receb 598/Mart-Nisan 1202 tarihli vakfiyesine göre, Anadolu Selçuklu ümerasından Şemseddin Altun-aba, vakfetmiş olduğu 18 odalı bir hanın gelirinin 1/5'ini İslâmî kabul eden Hristiyan, Yahudi ve Mecusiler'in yemek, elbise,

¹⁷⁵ Ömür Bakırcı, "Kitabeler, Vakfiyeler ve Yazarlar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2006, c.II, s.11-12.

¹⁷⁶ M. A. Köymen, "Selçuklu Devri Kaynakları Olarak Vakfiyeler", s.163.

¹⁷⁷ Hasan Yüksel, "Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar", s.324.

¹⁷⁸ S. Bayram, A. H. Karabacak, "Sahip Ata Fahrüddin Ali...", s.53.

¹⁷⁹ Osman Turan, "Celâleddin Karatay Vakıfları", s.57-58.

ayakkabı vs. gibi ihtiyaçlarının karşılanması, sünnet edilmeleri ve namaz kılablecekleri kadar Kuran öğrenmeleri için ayırmıştır.¹⁸⁰

Vakfiyeler adlarına vakıf tesis edilerek malî yönden desteklenen tarikatların siyasi rollerini de aydınlatır. Selçuklu vakfiyeleri Vefâiyye, Bedeviyye, Rifâiyye ve Mevlevî tarikatlarının devlet tarafından himaye edildiğini ortaya koymaktadır.¹⁸¹

¹⁸⁰ Osman Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi”, s.208-211.

¹⁸¹ Bazı Anadolu Selçuklu sultanları veya yerel beyler mensup oldukları veya hürmet ettikleri tarikat şeyhlerine mezraa, karye ya da bir kısım arazileri bağışlamışlardır; fakat şeyhlere verilen bu arazi vakıf adı altında yapılmış bir tür temliktir. Bu vakıfları kuranlar tevliyetini, meşihatını ve nezaretini de bu şeyhlere ve erkek evladlarına tahsis etmişlerdir. Söz gelimi, Caca Bey Sultanöyüğü'nde Abdullah el-Bedevî'ye ait bir zaviyeyi yenilemiş ve vakıflar yapmıştır. 24 Şubat 1274'te, Giyaseddin Keyhusrev b. Kılıçarslan, Azarbeycan'dan Anadolu'ya gelen yol üzerinde zaviyesi bulunan iki Vefâî şeyhine ve evladlarına bu türden arazi vakfetmiştir. Aynı şekilde, 26 Eylül 1257 tarihinde bir Rifâî şeyhinin kendi tasarrufunda bulunan 19 karyeyi (köyü) vakfettiği görülmektedir. (Hasan Yüksel, “Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar”, s.315-317.)